

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ПОЛІТОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

ПОЛІТОЛОГІЯ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до вивчення навчальної дисципліни
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право

ОДЕСА
ОНУ
2023

**УДК 327(072)
П503**

Укладач:

М. І. Ніколаєва, кандидат політичних наук, доцент, професор кафедри політології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Рецензенти:

Л. М. Дунаєва, доктор політичних наук, професор, декан факультету психології та соціальної роботи Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

І. М. Коваль, доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

*Рекомендовано вченою радою факультету міжнародних відносин,
політології та соціології*

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 30 серпня 2023 р.

Політологія [Електронний ресурс] : електрон. метод. вказівки до вивчення навчальної дисципліни для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спец. 081 Право / уклад. М. І. Ніколаєва. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2023. – 70 с. – 1,1 МБ.

У методичних вказівках наведено основні положення для вивчення дисципліни «Політологія» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми «Право» спеціальності 081 Право. Основна мета рекомендацій – надати методичну допомогу здобувачам вищої освіти у підготовці та вивченні тем практичних занять та у процесі самостійної роботи.

УДК 327(072)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ	6
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	60
ФОРМИ КОНТРОЛЮ І МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ	61
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	64

ВСТУП

Гуманізація освіти спрямована на інтелектуальний, естетичний та моральний розвиток особистості, підвищення рівня освіченості майбутнього спеціаліста, що є важливою умовою його професійного самовизначення у подальшій трудовій діяльності. Вирішення цих завдань передбачає втілення нових освітніх технологій, оновлення організаційних і методичних форм активізації евристичного потенціалу студентів.

Масова політична грамотність громадян вкрай необхідна українському суспільству, вона запобігає виникненню деспотизму, тиранії, екстремізму в політичних судженнях і політичній поведінці, антигуманних і економічно неефективних форм державної і суспільної організації, дестабілізації політичної ситуації в цілому і гальмуванню демократичних процесів. Тому формування політичної культури як мистецтва сучасного цивілізованого існування людей в державі є необхідною умовою суспільного добробуту.

Навчальна дисципліна «Політологія» є важливою ланкою у циклі соціально-гуманітарної підготовки здобувачів вищої освіти ОНУ імені І. І. Мечникова, зокрема, фахівців в галузі права. Її основною метою є вивчення суті, основних форм і тенденцій політичного життя, політичних відносин, політичної діяльності, політичних інститутів, їх взаємодії у межах міжнародної спільноти та ролі суб'єктів політики – всього того, що становить політичну сферу суспільства.

Відповідно до загальної мети будь-якої освітньої програми бакалавра метою освоєння навчальної дисципліни «Політологія» є формування і розвиток у студентів особистісних якостей та формування універсальних компетентностей.

Дана навчальна програма створена на допомогу здобувачам ОПП «Право» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 081 Право, які вивчають основи політології.

Головною *метою курсу* є формування у студентів поглибленого розуміння фундаментальних понять і категорій політичної науки, оволодіння сучасними методами аналізу особливостей політичних систем за умови функціонування різних політичних режимів.

Кількість лекційних та практичних занять визначається навчальним планом і має максимально враховувати вимоги державного стандарту до професійної підготовки юристів.

По завершенню вивчення курсу здобувач повинен:

ЗНАТИ:

- загальнотеоретичні політологічні поняття та категорії;
- взаємозв'язок і взаємозалежність політики і права;
- становлення й розвиток політичної думки, світові й вітчизняні політологічні школи, концепції та напрями;
- специфіку політичної влади, проблеми її легітимності;
- суб'єктів політики, соціальну роль політичної еліти;
- особливості феномена політичного лідерства;
- політичні системи сучасності, політико-правові режими, державу як суб'єкт політики, політичні партії, суспільні рухи та організації; політичні процеси;
- політичну культуру, правову культуру;
- міжнародну політику і глобальні проблеми сучасності.

ВМІТИ:

- розпізнавати різні види владних відносин, владу як субстанцію політики й засіб управління соціальними процесами;
- орієнтуватися в проблемах розподілу влади;
- формулювати основні показники кризи політичної влади в сучасному українському суспільстві;
- орієнтуватися в міжнародних політичних обставинах, геополітичних проблемах, місці та ролі України на міжнародній арені;
- формувати й відстоювати власну політичну позицію, чітко розуміти свій громадянський обов'язок та свої права;
- працювати в умовах політичного плюралізму, дотримуватися толерантності, робити посильний внесок у гармонізацію міжнаціональних і міжпартійних відносин;
- мати уяву про еволюцію політичних систем, перехід від авторитарно-тоталітарного режиму до демократії, удосконалення електоральних систем, конституційного ладу тощо.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ, ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ТА МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ ДО ВИВЧЕННЯ ПИТАНЬ ТЕМИ

Тема 1. Предмет, метод і структура курсу

Основні поняття: політика, політичне буття, політологія, предмет політології, структура політології, академічна політологія, прикладна політологія, теоретична політологія, емпірична політологія.

План:

1. Предмет політології.
2. Закони, принципи та категорії політології. Основні завдання та функції політології.
3. Структура політології: науково-теоретичний та науково-емпіричний рівні політологічного знання.
4. Політологія в системі суспільно-політичних дисциплін.

Теми рефератів:

1. Політика як форма прояву в системі соціальних явищ.
2. Політологія як відображення політики, як система специфічних знань.
3. Стан сучасної політичної науки у світі і в Україні.
4. Сучасні політологічні видання і центри в Україні.

До *першого питання* підготовку слід почати з усвідомлення родових понять, які тільки що перелічені. Зробити це треба за допомогою політичних та енциклопедичних словників і політичної енциклопедії.

Особливо треба засвоїти зміст поняття політологія; предмет політології, який включає специфічну частку об'єкта цієї науки, її категорії, закони, методи та функції. Якщо її об'єкт є загальним і для інших гуманітарних наук, то її предметом є стосунки між особистостями, соціальними групами, інститутами і державою, пов'язані із владними відносинами.

Треба з'ясувати що усі прояви реального владного буття охоплюються поняттям політика, а їх відображення у свідомості людей в формах ідей, теорій, вчень про владу охоплюється категорією політологія.

Таким чином, треба добре усвідомити, що пов'язані з владою життя, відносини та інші процеси складають предмет політології.

Що до *другого питання. Категорії політології.* Як і в інших галузях знання вони мають ієрархічну морфологію. Треба розрізняти три класи категорій політології: *ключові*, наприклад, геополітика, політична система, організація; *концептуальні*, наприклад, демократія, політика зовнішня, внутрішня, державна, військова, економічна, етнічна, регіональна, податкова, позаблокова; *окремонаукові*, наприклад, консенсус, компроміс, тоталітаризм, лібералізм, консерватизм, клерикалізм, аналітична технологія, інтеракційна технологія, технологія політичної дискредитації.

Закони політології. По-перше, треба з'ясувати поняття закону. Далі важливо зрозуміти, які з соціальних законів більш за все цікавлять політологію. Треба розрізнити закони, які діють безмежно, тобто завжди і у всіх сферах політичного життя (клас менш загальних законів) і, нарешті, закони, які діють у кожній галузі політики і лише в ній.

Методи політології. Треба з'ясувати, що в політології функціонують методи, які розташовані на трьох рівнях загальності. У якості найзагальнішого може функціонувати будь-який конфесійний метод, метод спроб та помилок, метод здорового глузду і метод діалектики. Середній рівень – це рівень загальнонаукових методів (аналіз-синтез, індукція-дедукція, загальноцивілізаційний, логічний, історичний та інші). На нижньому рівні розташовані окремонаукові методи. Їх кількість найбільша, але сфера діяльності обмежується лише кордонами кожної конкретної сфери політичного знання у той час, як сфера дії методів вищого рівня не обмежена, а середнього рівня – обмежена деякими кордонами.

Функції політології. Політологія як сфера знань виконує деякі функції, але з них треба твердо з'ясувати хоча б три її функції: пізнавальну, практичну і ідеологічну.

Під час підготовки *третього питання* треба твердо зрозуміти, що політологія як сфера соціального знання має досить складну морфологію. Належить розрізняти два рівні політології: академічний та прикладний і втямити, що кожен з них включає і теоретичну, і емпі-

ричну складові. Остання об'єднує політологію зі своїми практичними методами дослідження – такими науками як соціологія, соціальна психологія, історія та деякі інші. Перша частина значно складніша, ієрархічна і, у свою чергу, включає три самостійних класа.

1. Загальної теорії політики.
2. Галузевих (спеціальних) теорій політики.
3. Приватно-наукових теорій політики.

Треба ретельно розібратися, чим теорії кожного класу відрізняються від теорій двох інших класів. Без з'ясування змісту й відношень цієї тріади стати політологом неможливо ні на професійному, ні на побутовому рівнях.

Готуючись до *четвертого питання* треба уяснити, що політологія як один з сегментів людського гуманітарного знання щільно пов'язана із його іншими сегментами: природним і технічним. В цьому напрямку треба вирішити для себе три задачі:

- а) як кореспондується вона з іншими науками гуманітарного циклу;
- б) в яких стосунках вона з науками природного знання;
- в) який вплив вона чинить на стан технічних наук і як, у свою чергу, сприймає їхні досягнення.

Вирішення цих задач для кожного студента має пріоритетне значення на стадії навчання в університеті з будь-якого профілю.

Завдання для самостійної роботи:

1. Методологія та методи політологічного пізнання.
2. Методика конкретних політологічних досліджень.
3. Дайте характеристику парадигм політології: теологічної, натуралістичної, соціоцентричної та ін.
4. Дайте характеристику політологічних дисциплін: історія політичної думки, загальна теорія політики, політична соціологія, політична філософія, політична психологія, політична географія, політична антропологія, політична семантика, політичний аналіз, політична глобалістика, геополітика, політологія міжнародних відносин тощо.

Тема 2. Історія світової політичної думки і становлення сучасної політології

Основні поняття: зародження політичної думки, етапи розвитку політичної думки, плюралізм політичних концепцій.

План:

1. Зародження політичної думки в країнах Стародавнього Сходу. Політико-філософські школи стародавнього Китаю.
2. Політичні доктрини античності. Сократ. Платон. Арістотель. Цицерон.
3. Розвиток політичної думки у Середньовіччі.
4. Політичні ідеї доби Відродження.
5. Теорії природних прав і суспільного договору в період Нового Часу та Просвітництва (Г. Гроцій, Б. Спіноза, Т. Гобі, Дж. Локк, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо).
6. Політична думка періоду німецької класичної філософії.
7. Українська політична думка.
8. Сучасні політологічні концепції.

Теми рефератів:

1. Конфуціанство та легізм: умови виникнення та головні ідеї.
2. Загальне та особливе у поглядах Платона і Аристотеля на державу, владу і власність.
3. Місце Н. Макіавеллі у становленні європейської політичної науки та практики.
4. Відмінність поглядів Т. Гоббса і Дж. Локка на природний стан і права людини.
5. Теорія суспільного договору Ж.-Ж. Руссо.
6. Сутність та головні положення марксистського вчення про політику.
7. Внесок М. Вебера в розвиток політичної науки.

Аналізуючи політичну думку як світову, так і українську, зверніть увагу на те, що її зародження пов'язується з тим ступенем суспільного розвитку, коли виникає приватна власність на засоби виробництва, відбувається соціальне розшарування суспільства, утворюється державність. Саме проблеми держави і права, владних відносин

у суспільстві були й залишаються в центрі політичної думки. Розмаїття політичних ідей та імен їх авторів є надзвичайно широким. Не претендуючи на всеосяжність, зупинимося лише на тих, які справили найсуттєвіший вплив на сучасне розуміння політики й політичних процесів.

Політологія сягає своїм корінням у найдавніші часи – у IV–III тис. до н. е. Ранні уявлення протягом 2,5–3 тис. років подолали шлях від міфологічних до раціонально-логічних форм світорозуміння, з часом набули ознак теоретичного знання і збагачені ідеями Конфуція, Мо Цзи, Лао Цзи, Платона, Шан Яна, Аристотеля, Цицерона.

Готуючи *друге питання*, необхідно звернути увагу саме на цих мислителів, ідеї яких ґрунтувалися на моралі та етиці. Інші вважали, що суворі закони та покарання мають утворити «ідеальну державу». Кожен з них намагався проаналізувати життя держави та навіть заклали принципи, якими ми користуємось сьогодні, це, насамперед, ідеї Платона та Аристотеля про форми державного правління.

Готуючи *третьє питання*, треба звернути увагу на таких мислителів як Августин Блажений та Фома Аквінський, які ввели поняття «граду Божого» та вважали, що призначення людини полягає у самовдосконаленні, законослухняності, виконанні Божих заповідей і покірності церкві. Погляд Нікколо Макіавеллі був абсолютно протилежним: людина є злобною та агресивною, властолюбною, жадібною, боязкою, лицемірною – всі ці риси має подолати держава.

Політична думка нового часу досягнула найвищої точки у творчості Т. Гоббса, Дж. Локка та Ш. Монтеск'є. Кожен з них зробив свій внесок у теорію держави: Гоббс звернув увагу, що влада зосереджена в руках однієї особи – монарха, і це неприпустимо; Локк вважав, що держава виникає не в процесі «війни всіх проти всіх», а в злагоді серед рівних і вільних людей, і влада в такій державі має поділятися на такі гілки: законодавчу і виконавчу. Крім того, має бути союзна гілка, яка повинна займатися зовнішніми зв'язками. Ш. Монтеск'є вважав, що головне завдання держави – забезпечити людині політичні і громадянські свободи, це можливе лише за існування незалежних одна від одної гілок влади – законодавчої, виконавчої та судової.

Особливе місце у політичній думці Нового часу займають німецькі мислителі Іммануїл Кант та Фрідріх Гегель. Кант першим зазначає і використовує категорію громадянського суспільства як головну мету людства. Форми правління Кант поділяє на деспотичні, автократичні, демократичні та республіканські, віддаючи перевагу автократії – абсолютній монархії.

Особливе місце серед політичних ідей належить українській політичній думці, яка бере свій початок за часів Київської Русі і використовує Новий та Старий Заповіти, релігійні постулати отців церкви Афанасія Олександрійського, Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Златоуста. Завдяки священнослужителям до нас дійшли політико-правові документи світського характеру – договори Русі з Візантією X ст., «Руська правда». Київський митрополит Іларіон у праці «Закон і благодать» виступив проти рабства, за мир, злагоду між народами, вважаючи їх рівними між собою, за політичну самостійність Київської Русі.

Треба звернути увагу на політичні ідеї періоду зародження Галицько-Волинської держави, Литовсько-Руської держави, виникнення та розвитку козацької держави. Вагомий внесок у розвиток вітчизняної політичної думки зробили члени декабристських організацій в Україні, Кирило-Мефодіївське товариство, діяльність громадівців (В. Білозерський, Г. Галаган, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, П. Чубинський). Видатний український історик М. Грушевський завершив концептуальне обґрунтування політичної історії українства.

В той же час не можна обминути представників націонал-комуністичної течії української політичної думки (О. Шумський, М. Скрипник, М. Хвильовий), представників української еміграції: Д. Донцова та В. Липинського, В. Винниченка та І. Лисяк-Рудницького.

Готуючись до останнього питання треба засвоїти, що політична ідеологія є однією з найвпливовіших форм політичної свідомості. Вона реалізується в доктринах, які виправдовують прагнення певних політичних сил до завоювання та використання влади і намагаються відповідно до цього підпорядкувати громадську думку.

Головними політико-ідеологічними доктринами сучасності є: лібералізм, що об'єднує прихильників парламентського ладу, вільного підприємництва та демократичних свобод; консерватизм – політична ідеологія і практика спрямована на збереження і підтримання існуючих форм соціальної структури, традиційних цінностей і морально-правових засад; соціал-демократія – ідеологічна й політична течія, яка виступає за здійснення ідей соціалізму в усіх сферах суспільного життя – це важлива складова політики лівих сил сучасності Західної Європи; фашизм – ідейно-політична течія, що сформувалась на основі синтезу сутності нації як вічної та найвищої реальності та догматизованого принципу соціальної справедливості.

Завдання для самостійної роботи:

1. Назвіть основні причини появи перших міфологічних тлумачень влади і держави.
2. Співставте ідеї філософських шкіл стародавнього Китаю із сучасними політичними доктринами.
3. Проаналізуйте політичну думку у Стародавній Індії та Єгипті.
4. Складіть схему: вчення Аристотеля про «правильні» і «неправильні» форми держави і дайте характеристику кожної з них.
5. Опишіть соціально-політичну доктрину католицької церкви у період середньовіччя.
6. Опишіть особливості розвитку політичних ідей у США у 18–19 ст.
7. Проаналізуйте сутність політичних поглядів на державу у Фіхте та Гегеля.

Тема 3. Політика як соціальне явище

Основні поняття: політика; політичне життя; політична сфера життєдіяльності суспільства; світ політичного; структура політики; політичні відносини та об'єкти політики; політологія.

План:

1. Причини виникнення та підходи до з'ясування сутності політики.
2. Основні функції політики.
3. Структура політики.

4. Цілі та засоби у політиці, їх взаємозв'язок.
5. Взаємовідносини політики з іншими сферами суспільства: політика і економіка, політика і право, політика і мораль, політика і релігія, політика і наука.

Теми рефератів:

1. Основні концепції політики.
2. Соціальні детермінанти політики.
3. Типологізація політики: критерії та засоби інтерпретації.

Вивчаючи *тему*, треба відзначити надто високий рівень політизації суспільного життя, чим пояснюється і підвищений інтерес до вивчення політичних наук. Більше того, в суспільстві стає все більше загальноновизнаним усвідомлення того, що формування світоглядних орієнтирів сучасної людини передбачає розуміння нею не лише сутності природничо-технічного оточення, але, і перш за все, значного комплексу гуманітарно-культурологічних знань, стрижнем яких і мають бути політологічні знання.

Саме тому, розкриваючи актуальність теми, важливість її розуміння для фахівців будь-якої спеціальності, треба сформулювати відповідь на питання: що є політика?, в чому полягає її основний зміст, сутнісні ознаки світу політичного?

Оскільки лише на базі розуміння цих питань можливе подальше вивчення багатоманітної проблематики всього курсу політології і, щонайважливіше, сформувати свідоме ставлення як до світу політичного в цілому, так і до біжучого політичного процесу, зокрема.

При розгляді *першого питання* слід відзначити історико-соціальну обумовленість виникнення політики як відносно самостійної сфери суспільного життя. Студенти мають досить чітко усвідомити, що політика як засіб соціальної регуляції була покликана до життя виникненням соціальної, етнічної та релігійної диференціації; значимими змінами в культурному розвитку і зростанням на цій основі соціальної мобільності суспільства. Саме політика стала тією соціальною силою, що виявилась здатною забезпечити нагальну потребу в реалізації різнобічних інтересів людей, розв'язанні неминучих конфліктів, що виникали усупільстві, забезпечити його цілісність.

Характеризуючи сутнісні ознаки політики, виокремлюють, як відомо, три її визначальні доміанти, а саме: владу, соціальність і управлінський аспект. Звичайно, політична влада виступає щонайпершим визначальним чинником світу політичного взагалі. Адже саме останній лежить в основі визначення політики як особливого виду людської діяльності, що пов'язана з отриманням, утриманням та використанням влади, насамперед, державної.

Саме таке розуміння політики висловлює і відомий німецький соціолог М. Вебер. Найсуттєвішим у політиці він вважав устрій державної влади, можливість брати участь у владі, або впливати на її організацію. Здебільшого таке тлумачення політики знаходимо і в численних сучасних політологічних словниках.

Адже саме владною сутністю політики обумовлене визначення її як мистецтва здійснення спільних справ, співіснування громадою, що досить влучно висловив Платон: політика – це мистецтво жити разом.

Стосовно другої соціальної доміанти політики, то вона переважно характеризує її змістову сутність і має бути досить детально опрацьована в ході вивчення теми, оскільки саме тут ми маємо змогу заглибитись в найхарактерніші особливості політики, як самостійної сфери суспільної життєдіяльності.

Особливу увагу при розгляді цього аспекту політики слід приділити наявності двох напрямків її соціальної спрямованості:

- ✓ по-перше, це інтерпретація політики як сфери узгодження приватних інтересів, забезпечення їх єдності;
- ✓ по-друге, це розуміння політики як простору боротьби, володарювання одних над другими.

В першому разі йдеться про так звану консенсусну політику, політику пошуку суспільної злагоди і єднання, в іншому – конфронтаційну, конфліктну політику.

Сучасна світова політична практика дає можливість всебічно розкрити дійсний сенс та наслідки таких підходів в розумінні дійсної сутності політики та світу політичного в цілому.

Коментуючи особливості третьої доміанти політики важливо виокремити особливість управлінського аспекту саме в політичному

сенсі, тобто вилучення його з різноманітних неполітичних видів управлінської діяльності. Адже йдеться не про адміністративно-розпорядчу функцію апарату, а про нормотворчу діяльність, спрямовану на зміцнення стосунків, досягнення домовленості (К. Мангейм).

Управлінський аспект політики акцентує увагу на такому відповідальному боці політичної діяльності як розробка та прийняття політичних рішень, і саме в цьому сенсі політика найбільш виразно виявляє себе як мистецтво можливого.

Звичайно, розгляд означених домінант політичного не вичерпує всієї багатоманітності підходів і визначень політики. Однак, підсумовуючи, слід підкреслити, що найглибший сенс політики полягає в її соціальному спрямуванні, яке без сумніву має бути присутнім і визначальним при аналізі всіх напрямків, типів та видів політики як чині найперший показник її якості та ефективності.

Що ж до викладених засобів інтерпретації політики, особливо на тлі цієї багатоманітності як побутових, так і наукових уявлень про неї, то вони лише вказують на методологічний ключ до розуміння такої досить складної і багатобарвної сфери взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів з приводу використання інститутів публічної влади задля реалізації своїх значущих інтересів і потреб.

При розгляді *другого питання* необхідно конкретизувати змістовно-функціональні характеристики політики, збагатити свої знання щодо структури та механізмів функціонування світу політичного.

Політика як всезагальна форма соціальних зв'язків має досить складну *структуру*. Якщо підходити до її розгляду з діяльнісного боку, то виокремлюють три основні напрямки структурування:

- ✓ інституціональний вимір, що характеризує систему політичних організацій та установ законодавчої, виконавчої та судової гілок влади, партійних і громадсько-політичних рухів та установ, груп тиску тощо. Їх функціонування здійснюється на підставі Конституції, правового регулювання та традицій;
- ✓ нормативно-змістовий вимір, що формулює цілі, завдання опрацьовується політичний курс, його змістовно-предметне наповнення;

- ✓ процесуальний вимір, що характеризує власне різновиди політичної діяльності, спрямованої на реалізацію визначених цілей та завдань шляхом подолання конфліктів, пошуку консенсусних рішень.

Досить суттєвим має бути структурування політики за предметно-функціональним принципом, тут зокрема вирізняють:

- ✓ за сферами суспільного життя – економічна, соціальна, культурна, національна тощо;
- ✓ за характером завдань, їх змістом та орієнтацією – внутрішня, зовнішня (міжнародна) ;
- ✓ за носіями і суб'єктами – державна, партійна, громадянська тощо;
- ✓ за терміном дії – біжуча, довгострокова, на перспективу.

Звичайно, бажано було б під час заняття визначити більш поширене тлумачення змістових та сутнісних визначень, вказаних напрямків, оскільки має принциповий характер положення про те, що не все в суспільстві набуває політичного характеру, але майже все може мати політичне значення.

Особливого сенсу набуває цей постулат при виокремленні ірізноманітних *функцій політики*, визначення яких різними авторами викладається по-різному. Тому під час заняття важливо конкретно прослідкувати змістовність та характер дії ряду таких важливих функцій як інтегративна, прогностична, інноваційна тощо.

Сама ж багатоманітність функцій політики свідчить про всебічний характер її впливу на суспільний розвиток. Саме тому при розгляді *третього питання* слід більше уваги приділити прикладному характеру політологічного знання, набуттю студентами навичок застосування здобутих знань до аналізу конкретного політичного становища країни.

З цих методологічних позицій необхідно пильніше поглянути на складові політичного життя сучасної України, викрити фактори, що впливають на перебіг політичних подій.

Відомо, що визначальне місце в політичному житті України займають процеси українського державотворення. Треба конкретизувати зміст і завдання цього процесу.

В кінцевому рахунку важливо, щоб обговорення цього питання призвело до політологічного аналізу конкретної ситуації, вміння орієнтуватися у вирі політичних реалій сьогодення, за окремими фактами та подіями політичного життя бачити тенденції політичного розвитку, правильно визначати лінію особистої політичної поведінки.

Завдання для самостійної роботи:

1. Специфічні риси політики: онтологічні, морфологічні та процесуальні.
2. Суб'єкти і об'єкти політики.
3. Цілепокладання і прогнозування у політиці.
4. Роль ресурсів у політиці.
5. Політична взаємодія: поняття, сутність і зміст.
6. Політичні відносини та політичні дії.

Тема 4. Політична влада

Основні поняття: влада, система влади, політична влада, легальність влади, легітимність влади, ресурси влади, суб'єкт політичної влади, об'єкт політичної влади, харизма, узурпація влади, функції влади, розподіл повноважень гілок влади, стримання та протипаги проти порушення принципу розподілу влади, ефективність і результативність влади.

План:

1. Влада: види та основні концепції влади.
2. Ознаки, ресурси влади та механізми здійснення влади.
3. Сутність політичної влади, її структура і функції, типологія.
4. Проблема розподілу влад і поняття легітимності політичної влади.

Теми рефератів:

1. Концепція влади М. Вебера.
2. Співвідношення політичної влади з іншими різновидами влади.
3. Сучасні механізми стримань і протипаг проти порушення принципу розподілу влади та процес їх втілення в Україні.

4. Влада і мораль.

Вивчаючи тему необхідно акумулювати знання, здобуті з інших попередніх тем, зокрема історії розвитку політичної думки.

Поняття «політична влада» характеризує здатність, право, реальну можливість суб'єкта політики провадити свою лінію у політиці і в правових відносинах. Вона відображає відносини соціального панування і керівництва тих чи інших станів, соціальних груп, що мають у своєму розпорядженні ресурси влади: економічні, політичні, соціальні, суб'єктні, силові, інформаційні, демографічні, культурні, психологічні, правові.

Влада є наслідком виникнення суспільних станів і відповідних відносин між ними. Вона має такі джерела та засоби встановлення як традиційний (по принципу престолонаслідування), харизматичний, плебісцитний (раціонально-правовий) та узурпація влади (революція; переворот; путч).

Відмінність таких рис влади як легальність, легітимність, верховенство, вплив, всезагальність, ефективність і результативність. Слід детальніше ознайомитися з концепцією влади М. Вебера, яка має суттєве значення для розуміння суті 1-го питання.

Основними функціями політичної влади є соціальна і регулятивна (кожну з них можна деталізувати). Сутність соціальної функції полягає в обов'язку влади забезпечувати оптимальні умови для життєдіяльності своїх громадян, а регулятивної – в налагоджуванні і підтримці цивілізованих демократичних відносин між громадянами (по горизонталі), владою і громадянським суспільством (по вертикалі), та на міжнародній арені – в міждержавних стосунках. Саме ці функції реалізуються сьогодні в моделях соціальної правової держави, які функціонують в розвинутих країнах.

Також питання потребують розгляду таких концепцій як біхевіористська, інструменталістська, теологічна, телеологічна, структуралістська, конфліктологічна, реляціоністська.

Має сенс саме на цьому фоні визначити сутність теорії розподілу влади –державної, як складової частини політичної. Її творці-засновники – Дж. Лільтерн, Дж. Лоск, А. Ш-де Монтеск'є, Т. Пейн,

Т. Джеферсон зазначали, що розподіл повноважень гілок влади: законодавчої, виконавчої та судово-контролюючої – забезпечує правове поле її діяльності, є застереженням від абсолютизації влади, робить її компетентною і ефективною, прозорою для громадян, авторитетною, сильною. Принцип розподілу гілок влади є найважливішим серед ознак сучасної правової держави. Доповнити вивчення цього питання допомагає заслуховання та обговорення реферату на тему: «Сучасні механізми стримань і противаг проти порушення принципу розподілу влади та процес їх втілення в Україні».

Типологію політичної влади доцільно розглядати з розкриття співвідношення політичної влади з такими типами як державна, економічна, соціальна, сімейна, особиста та інші.

Політичну владу типологізують за різними критеріями: по ознаці ступеня її демократичності: ксенічна, химерна, симбіозна; по характеру суб'єкта-носія влади: теократична, аристократична, технократична. Цей критерій визначає і такі типи влади як мерітократія, охлократія, плутократія, олігархія. Інший критерій – ступінь непрямого, невластного (або тіньового) впливу на суспільство визначає «четверту владу» (владу ЗМІ); п'яту владу (тіньової економіки), корпоративно-кланову та інші.

Питання реалізації політичної влади пов'язане з аналізом таких понять як форми правління, політичні режими, політичні курси, методи політичної діяльності, виконання функцій влади, використання таких засобів як право, авторитет, переконання, традиції, маніпулювання, насильство, примус, управління, координація, організація, контроль та інші.

Підсумовуючи заняття приходимо до висновку, що політична влада як категорія політології має багатоструктурний зміст. Вона відображає соціальні відносини і одночасно є їх елементом. Політична влада тим ефективніша, чим більший потенціал гуманістичних цінностей втілює в життя і тим самим поширює свій вплив на суспільство, виступає як авторитетна і сильна.

Завдання для самостійної роботи:

1. Спираючись на наукові публікації та Конституцію України, проаналізуйте систему та сучасний стан політичної влади в Україні.
2. Поясніть ваше розуміння механізмів функціонування політичної влади у суспільстві.

Тема 5. Політична система суспільства

Основні поняття: політична система, структура та функції політичної системи, комунікація, типи політичних систем, політичний інститут, політична соціалізація особистості, політична стабільність.

План:

1. Місце і роль політичної системи у життєдіяльності суспільства.
2. Основні функції політичної системи.
3. Сутність і типи сучасних політичних систем.
4. Політична система суспільства у її взаємодії з економічною, соціальною, правовою та іншими системами.

Теми рефератів:

1. Системний підхід в політичній науці.
2. Порівняльний аналіз концептуальних моделей політичних систем Д. Істона та Г. Алмонда.
3. Становлення нової політичної системи в Україні.
5. Умови політичної стабільності та методи її забезпечення.
6. Політичний режим сучасної України.

Розглядаючи *перше питання*, треба мати на увазі, що поняття політичної системи до цього часу не має загальноприйнятого визначення.

Так, в американській політології можна нарахувати до 20 обґрунтованих визначень цього поняття. Не менше їх і у вітчизняній політології.

Одним з найбільш прийнятних можна вважати наступне визначення: «Політична система суспільства – це цілісна, впорядкована сукупність політичних інститутів, політичних ролей, стосунків, процесів, принципів політичної організації суспільства, підпорядкованих кодексу політичних, соціальних, юридичних, ідеологічних, культур-

них норм, історичним традиціям та настановам політичного режиму конкретного суспільства».

Політична система забезпечує інтеграцію елементів суспільства і саме його існування як цілісного, підвладного централізованому управлінню з боку політичної влади організму, основу якого складає держава. Остання взаємопов'язує політичні інститути (державу, політичні партії, громадські організації та рухи тощо) через систему законів, традицій та політичної комунікації з класами, соціальними групами, національно-етнічними та іншими формуваннями. Вона ж контролює основні напрямки політичної діяльності людей, розвиток політичних процесів.

Політична система має низку специфічних особливостей, основні серед яких наступні:

1. Верховність політичної системи над іншими суспільними сферами. Саме через неї здійснюється політична влада в суспільстві.
2. Обумовленість чи залежність від характеру суспільного середовища, соціально-економічної структури суспільства.
3. Відносна самостійність.

Українські та зарубіжні дослідники використовують різні підходи до вивчення проблем, пов'язаних з функціонуванням політичної системи. Думається, що одним із найбільш ефективних є системний підхід, який передбачає всебічне вивчення того чи іншого політичного явища.

Політична система складається із підсистем: інституціональної, нормативно-регулятивної, комунікативної, ідеологічної, політико-культурної, підсистеми політичної діяльності тощо.

Основні функції політичної системи суспільства наступні:

- вона визначає мету і завдання суспільства, розробляє програми його життєдіяльності;
- мобілізує ресурси суспільства на досягнення поставлених цілей;
- інтегрує всі елементи суспільства навколо загальних соціально-політичних цілей та цінностей пануючої ідеології та політичної культури;

- керує політико-комунікаційними процесами;
- розподіляє цінності в суспільстві у відповідності з інтересами збереження даної системи власності та влади;
- контролює виконання законів та правил, прийнятих законодавством, та не допускає протизаконних дій.

При освітленні *третього питання* слід зазначити, що типи політичних систем визначаються сутнісними способами їх організації та функціонування. При цьому вони багато в чому залежать від характеру політичної влади та політичного режиму суспільства.

Типологія політичних систем суспільства може здійснюватись за різними критеріями. З точки зору еволюції доцільно виділяти традиційну та модернізовану політичні системи.

Із врахуванням історичних особливостей розвитку політики та політичних партій виділяють англо-американську, європейсько-континентальну політичні системи та систему країн, що розвиваються.

Найбільш поширеною є типологія політичних систем за характером влади та принципам організації політичного життя суспільства. За цими критеріями можна виділити три основних типи політичних систем: демократичну, авторитарну та тоталітарну.

У сучасному світі існують кілька груп держав, політичні системи яких більш – менш однотипні.

Переходячи до *останнього питання* теми важливо зазначити, що типологія політичних систем не вичерпується вищеназваними трьома типами. Існує й широкий спектр варіацій всередині цих типів.

Наприклад, демократичний тип політичної системи може бути представлений елітарно-демократичною, революційно-демократичною і іншими формами. Авторитарний тип може набувати популістської чи президентської форми. Тоталітарні політичні системи можуть бути як ліво егалітарного (наприклад, сталінського або маоїстського), так і право олігархічного (профашистського) напрямку.

У країнах, що розвиваються, спостерігається існування різноманітних типів політичних систем. Так, в політичних системах цілої низки країн Азії та Африки національно-демократичні норми і структури поєднуються з сильними елементами авторитаризму.

Авторитарні режими в окремих країнах, що розвиваються, нерідко використовують демократичні процедури.

Всілякий стан політичної системи обмежений певним часом. Момент же переходу від одного стану до іншого може розглядатися як окреме явище.

Політична система українського суспільства є важливою складовою даної теми. Без розуміння складових елементів політичної системи України дана тема буде виглядати неповно. Для кращого розуміння необхідно звернути увагу на довгий і непростий шлях становлення державності України. Вона бере свій початок з стародавнього світу VII ст. до н. е. Спочатку це були міста-поліси Ольвія, Тір, Херсонес. Пізніше у V ст. до н. е. міста-держави утворили могутнє Боспорське царство, яке проіснувало до IV ст. до н. е. Виникнення і розвиток Київської Русі сприяли формуванню єдиної давньоруської народності. Наступним етапом були Литовсько-руська держава, Річ Посполита до яких входили деякі землі Київської Русі. Зародком нової державності на території українських земель стала Запорізька Січ, яка увійшла в історію як «козацька християнська держава». Вхідження України до складу Московії та Російської імперії аж до 1917 р. є наступним етапом державності. Наступний етап заклала Центральна Рада з автономії України першим універсалом, утворення УНР, УСРР, Гетьманщини, ЗУНР були намаганням України утворити власну державу. Від середини 80-х років XX ст. розпочався новий етап в житті Радянської України. Під впливом нових тенденцій 24 серпня 1991 р. розпочався нинішній етап державності. Україна є унітарною республікою зі змішаною формою правління, презентує себе як демократичну, правову, соціальну державу. Органи державної влади та місцевого самоврядування є виборними. Україна шукає, які виборчі системи дадуть змогу обрати кращий орган законодавчої влади: спочатку користувалися мажоритарною системою, потім перейшли на змішану (мажоритарно-пропорційну), наступною був перехід на пропорційну систему, яка не дала бажаних результатів і було вирішено повернутися до змішаної системи.

Завдання для самостійної роботи:

1. Політична система як фактор стабілізації та розвитку політичного життя.
2. Сучасні уявлення про політичні системи.
3. Системоутворюючі принципи політичної системи.
4. Надайте характеристику структурних елементів політичної системи, її інституцій.
5. Стабільність політичної системи, її сутність і необхідність для ефективного функціонування.

Тема 6. Держава у політичній системі суспільства, політичний режим

Основні поняття: держава, державне правління, державний устрій, політичний режим, диктатура, демократія, тоталітаризм, авторитаризм.

План:

1. Походження держави, її сутність, структура.
2. Ознаки і функції держави.
3. Форми державного правління та державного устрою, політичний режим.
4. Вищі органи сучасної держави і поділ державної влади.

В рамках *першого питання*, треба засвоїти, що держава є центральним інститутом політичної системи. Інколи поняття «держава» вживають як синонім понять «суспільство», «країна». У повсякденній мові держава ототожнюється з владою, правосуддям, адмініструванням, контролем. Існують такі теорії походження держави як теологічна, патріархальна, теорія суспільного договору, підкорення (насильства), класова теорія.

Структура держави складається з певних елементів – це, насамперед, органи державної влади (парламент); органи державного управління (виконавчі); президент як глава держави; органи правосуддя; контрольні-наглядові органи; органи громадського порядку.

Щодо *другого питання*. Ознаки держави – загальність держави – верховенство державної влади; суверенітет (незалежність) внутрі

держави та зовні; тільки держава має право видавати закони; тільки державі належить монополія на збір податків; тільки держава має право застосовувати силу (у межах закону); тільки держава має право здійснювати зовнішню політику.

Загальноприйнятим у політології є поділ функцій держави на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні функції держави: законотворча, економічна, соціальна, забезпечення стабільності в суспільстві; регулювання соціальних конфліктів, забезпечення узгодженості інтересів і потреб індивідів та соціальних груп; забезпечення правопорядку і захист інтересів громадян; культурно-виховна функція.

Зовнішні функції повинні вирішувати такі завдання: захист суверенітету держави в усіх сферах міжнародних відносин; розвиток нормального співробітництва з іншими державами; участь у міжнародному поділу праці і рішенні глобальних проблем; участь у роботі міжнародних організацій, союзів, об'єднань.

Третє питання. Будь-яку державу можна охарактеризувати з огляду на форму державного правління, державний устрій, політичний режим.

Існують дві форми правління: монархія (абсолютна, парламентська, конституційна, дуалістична, теократична) і республіка (президентська, парламентська та змішана).

Щодо форм державного устрою то розрізняють прості (унітарні) і складні (федеративні, конфедеративні) держави.

Політичний режим – це сукупність характерних для певного типу держави політичних відносин, застосовуваних владою засобів і методів управління між державною владою та суспільством, пануючих форм ідеології, соціальних і класових взаємовідносин, стану культури та свідомості.

Загальновизнаною є типологія політичних режимів з врахуванням особливостей взаємодії держави і громадянського суспільства, ступеню проникнення державної влади в інші галузі соціальної дійсності та приватне життя громадян. Виходячи з цих критеріїв, виділяють демократичний, авторитарний та тоталітарний типи режимів.

Науковий підхід до аналізу будь-якого різновиду політичного режиму передбачає виділення основних класифікаційних критеріїв, які дозволяють вичерпно його охарактеризувати. Достатньо повне уявлення про досліджуване явище можна отримати, назвавши соціально-політичні групи, інтереси яких виражає даний режим; методи здійснення політичної влади, що застосовуються правлячими колами; характер участі громадян країни в системі управління державою, умови діяльності політичної опозиції; ідеологічне обґрунтування владних відносин.

У світі відбувається постійна еволюція політичних режимів. Розглядаючи динаміку їхнього розвитку, можна констатувати, що в сучасних умовах набуває сили тенденція до збільшення числа демократичних режимів. Ряд режимів є перехідними від авторитарних до демократичних.

Сучасна держава в процесі своєї еволюції набула три важливі характеристики: демократизму, соціального захисту і правової сутності. Демократична держава – тип держави, в якій народ є джерелом влади, де державні демократичні соціально-політичні інститути та демократичний тип політичної культури, які забезпечують органічне поєднання участі народу у вирішенні загальнодержавних справ із широкими правами і свободами.

Соціальна держава прагне забезпечити кожному громадянину гідні умови існування, соціальної захищеності, співучасті управління виробництвом, а в ідеалі приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості.

Правова держава – тип держави, основними ознаками якої є верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадянина й держави.

Щодо *четвертого питання*, то Верховна Рада України є єдиним законодавчим органом і складається з 450 народних депутатів, обирається раз на п'ять років. Система стримань була закладена в Конституцію з метою унеможливити узурпування влади. Парламент контролюється Президентом і навпаки. Верховна Рада формує судову владу, надає згоду на призначення Прем'єр-міністра на посаду. Пре-

зидент України є найвищою посадовою особою – главою держави, має право представляти Україну за її межами. Формує уряд, призначає Генерального Прокурора на посаду тощо. Кабінет Міністрів України є найвищим органом в системі органів виконавчої влади, сюди належать і місцеві державні адміністрації. Органи місцевого самоврядування – це сільські, селищні, міські ради народних депутатів та їх виконавчі органи; сільський, селищний, міський голова; органи самоорганізації населення; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст. Судова влада України формується за територіальним та галузевим принципом.

Завдання для самостійної роботи:

1. З'ясуйте, в чому полягає проблема етатизації та деетатизації суспільного життя?
2. На основі Конституції України складіть схему державного устрою нашої держави.
3. Назвіть і дайте коротку характеристику форм державного устрою різних країн.
4. За яких причин держава може втратити свій суверенітет?
5. Розкрийте зміст понять правова і соціальна держава.
6. Поясніть співвідношення держави і громадянського суспільства у різних політичних системах.

Тема 7. Політичні партії та партійні системи

Основні поняття: партія, політична партія, масова партія, кадрова партія, партія виборців, мажоритарна партія, домінуюча партія, партія з мажоритарним визнанням, структура політичної партії, партійна система, одно-, двох- та багатопартійні системи, партійна згода, коаліція партій, партійні фракції, прото, - пара, - квазіпартійні об'єднання, функції партій, суспільна організація, суспільно-політична організація, типологія та функції суспільно-політичних організацій і рухів, групи тиску.

План:

1. Поняття політичної партії, її виникнення, етапи розвитку.

2. Типологія та функції політичних партій.
3. Основні сучасні партійні системи.
4. Політичні рухи та об'єднання.

Теми рефератів:

1. Типи партій та політичних систем у сучасному світі. Критерії класифікації. Типологія.
2. Парламентська діяльність політичних партій. Фракції.
3. Політичні партії та виборчі системи.
4. Національна ідея, її трактування і вираз у програмах політичних партій та рухів.
5. Регіональний прояв багатопартійності.

Сутність політичної партії характеризується трьома основними аспектами: партія як об'єднання, засноване на ідеологічних зв'язках та загальній політичній програмі; партія як організація; партія як представник та засіб висловлення класових інтересів.

Таким чином партія – це добровільний союз, заснований на ідеологічному зв'язку, спрямований на завоювання влади в державі, або участь в ній та вираження інтересів певних суспільних верств. Сучасні партії, діючі у масовому середовищі, виникли у Європі у другій половині ХІХ ст. В їхньому генезисі можна виділити три етапи (за М. Вебером): 1. Аристократична група. 2. Політичний клуб. 3. Масова партія.

Партія є ланкою вертикального зв'язку громадянського суспільства з державою і виступає як механізм розподілу й перерозподілу владних статусів; головна функція партії – завоювання і використання політичної влади в інтересах соціальної групи, що її підтримує.

Формування суспільної думки (електоральна функція) – це забезпечення виборців інформацією про програми та можливості кандидатів, стимулювання вільного вибору і згуртування електорату на певній ідеологічній основі. Саме в структуруванні суспільної думки і врахуванні її стану, в її синтезі з владою проявляється функція партії як посередника між суспільством і політичною сферою.

Політичне рекрутування – це функція партії по забезпеченню циркуляції еліт і створенню нових еліт. Зародження партій було

пов'язане з реальною участю мас в політичному житті: був створений інститут, який дозволяє масам формувати власні еліти.

Партії – зв'язуючи ланки між виборцями і депутатами. Вони здійснюють вплив на виборців роз'ясненням позицій депутатів і одночасним інформуванням депутатів про вимоги виборців. Досить важливою є функція агрегування інтересів. Вона переважає у партій, що діють в громадянському суспільстві з широкою диверсифікацією інтересів. Узагальнені інтереси формулюються в програмах, вимогах, гаслах і презентуються владним структурам. Це функція артикуляції (представництва) інтересів. Функція комунікації полягає у взаємозв'язку партійних структур і суспільства, забезпеченні їх сталого діалогу і зближення позицій. Партії – один з головних суб'єктів політичної соціалізації. Функції партії змінюються в залежності від політичного режиму. В демократичних режимах досить високою є спеціалізація ролей і функцій всіх політичних інститутів, тому партії виконують відносно обмежене коло функцій. Інша ситуація в недемократичних державах: тоталітарні партії реалізують функцію політичної мобілізації, що забезпечує форсовану підтримку політичного курсу правлячої еліти. В тоталітарних режимах партія безпосередньо виконує функцію влади і втручається в усі сфери життєдіяльності суспільства. Партія зрощується з державою, є її опорою і здійснює суто державні функції.

Засновником сучасної теорії партійних систем вважається французький політолог М. Дюверже, який виділив наступні її проблеми: класифікація за кількісною ознакою (двопартійність, багатопартійність, однопартійність); зв'язок кількісного складу партійних систем з виборчою системою, співвідношення однопартійної системи і демократії.

Політологи відмічають, що на сьогодні універсальної теорії політичних систем ще не створено. Але при аналізі партійних систем вчені використовують загальну і спеціальну теорію партійних систем.

Під політичними рухами звичайно розуміють різноманітні форми громадянської активності, спрямованої на досягнення певних суспільно значущих цілей через тиск на владні структури та мобілізацію

масової підтримки на користь вироблених в межах руху програм. Характер, масштаби та тривалість рухів великою мірою залежать від того, що обумовило їх виникнення. Це може бути специфіка соціальних, національних, соціально-демографічних та інших інтересів, задоволення яких за даних умов бачиться малоімовірним або неможливим без активної політичної діяльності.

Поштовхом до виникнення руху може бути необхідність прийняття на державному рівні якихось конкретних рішень або протидії іншим політичним силам із певного визначеного питання. Окрім того, рухи можуть формуватися навколо певних програм економічних та суспільно-політичних перетворень, особливо коли суспільство перебуває у стані кризи й різні кола громадськості шукають такого виходу з існуючого становища, який найбільше відповідав би їх соціальним інтересам.

Суспільно-політичні рухи виконують важливі функції:

1. Конденсують інтереси широких різномірних верств населення.
2. Визначають цілі та розробляють засоби їх досягнення.
3. Створюють велику політичну силу, спрямовану на вирішення конкретного політичного завдання.
4. Керують масовими виступами, організують ненасильницькі або насильницькі виступи.

Таким чином політичні рухи відіграють суттєву роль у структурванні політичної системи. В тоталітарних державах загальнонаціональний рух взагалі замінює політичні партії. Якщо йдеться про демократичний режим, то такі рухи поряд з політичними партіями є необхідним їх компонентом. Суспільно-політичні рухи є суттєвим фактором подолання авторитарних та тоталітарних режимів. В інших випадках вони грають роль соціально-політичних стабілізаторів.

Завдання для самостійної роботи:

1. Які етапи в історії виникнення політичної партії виділяє Макс Вебер?
2. Назвіть ці етапи і коротко охарактеризуйте їх.
3. Визначте правові основи створення і діяльності політичних партій в Україні.

4. У чому полягає відмінність суспільно-політичного руху від політичної партії.
5. Складіть схему: типологія партійних систем.
6. Складіть теоретичну модель політичної партії.

Тема 8. Групи за інтересами

Основні поняття: групи за інтересами та групи тиску.

План:

1. Визначення понять групи за інтересами та групи тиску
2. Типологія та функції груп інтересів.

Теми рефератів:

1. Приховані групи інтересів (на прикладі будь-якої країни за вибором студента).
2. Клани та мафія як групи інтересів.

Групами тиску називають організації різного типу (підприємницькі, профспілкові, релігійні, культурні та т. п.), члени яких, не претендуючи на вищу політичну владу в системі, намагаються впливати на неї для забезпечення своїх специфічних інтересів.

Групи тиску намагаються впливати на політичну еліту, а не управляти безпосередньо. У цьому полягає їх відмінність від політичних партій. Вплив груп тиску визначається, в основному, кількістю їх членів, економічною могутністю, а також тією роллю, яку вони відіграють у суспільстві в цілому. Ці групи, які розглядають себе поза політикою, часто надають більший вплив на політичне життя країни, ніж політичні партії.

Відомі випадки, коли великі транснаціональні корпорації або могутні профспілки змушували політичну еліту відступити і прийняти рішення на свою користь.

Групи тиску застосовують найрізноманітніші методи. Так, наприклад, вони розгортають громадські кампанії, щоб переконати правлячу еліту в законності своїх вимог, використовуючи для цього засоби масової комунікації.

Якщо ці кампанії не приносять результату, вони переходять до погроз, щоб еліта проявила велику «чуйність» до їхніх вимог. Якщо і

ці заходи не призводять до мети, можуть використовуватися гроші, щоб «купити згоду», а також саботувати дії уряду, наприклад, паралізуючи виробництво, ускладнюючи діяльність деяких найважливіших служб або викликаючи фінансову паніку.

Іншими словами, засоби досягнення групами тиску своїх цілей охоплюють широкий спектр – від переконання до прямої дії.

Діяльність груп тиску є публічною, але це не означає, що вони проводять свої операції при світлі дня. Навпаки, керівники цих груп, як правило, вважають за краще, щоб громадська думка не знала про ці операції. Вони мають «довіреніх осіб» в державному апараті, в політичних партіях, в парламентах, за допомогою яких впливають на рішення уряду. Керівники груп тиску легко орієнтуються в «вищих сферах», підтримуючи відносини з особами, впливовими в різних областях діяльності.

Групи інтересів – добровільні або вимушені об'єднання людей, пристосовані або спеціально-створені іноді іншими, для задоволення і відстоювання життєво значущих інтересів її членів у відносинах з державою, іншою частиною суспільства, політичними інститутами та іншими суб'єктами.

Типологія груп інтересів

З точки зору походження та ступеня організованості:

- ✓ аномічні – об'єднання, що виникли стихійно як спонтанна реакція на ту чи іншу ситуацію. Відсутня постійна організація;
- ✓ інституційні – формальні об'єднання з певною організаційною структурою, ustalеними функціями і професійним кадровим апаратом.

За спеціалізацією діяльності:

- ✓ неасоціативні – неформальне і недобровільне об'єднання людей на спорідненій, релігійній, соціокультурній основі (студентські товариства і т. д.). Діяльність непостійна;
- ✓ асоціативні – добровольчі об'єднання, що спеціалізуються на представництві інтересів і націлені на вирішення певних завдань (профспілки).

За характером діяльності:

- ✓ одноцільові – прагнуть забезпечити прийняття якогось певного законодавчого акта в парламенті, складаються і існують тільки у зв'язку з досягненням цієї мети. Після її досягнення розпадаються;
- ✓ багатоцільові – багатoproфільна діяльність, не обмежена специфікою завдань того чи іншого роду.

За сферами управління суспільством, територіальними ознаками, рівнем і масштабами діяльності:

- ✓ організовані групи в економічній сфері і в сфері трудових відносин (підприємницькі асоціації, союзи споживачів, профспілки);
- ✓ організовані групи в соціальній сфері (об'єднання ветеранів, товариства інвалідів, благодійні союзи);
- ✓ організовані групи в сфері релігії, науки і культури (церкви, секти, наукові асоціації, спілки художників, письменників, артистів і т. д.);
- ✓ організовані групи в політичній сфері (екологічні рухи, рухи за мир, за права жінок, молоді, національних меншин і т. д.).

Функції груп інтересів:

- ✓ артикулювання інтересів – перетворення соціальних емоцій і очікувань, почуттів і незадоволеності або солідарності громадян у визначені політичні вимоги;
- ✓ агрегування інтересів – узгодження приватних потреб, встановлення між ними певної ієрархії і виробленням на цій основі загально групових цілей. Ця функція передбачає відбір не тільки найбільш політичних значущих вимог, а й тих, що мають найкращі шанси для практичного втілення;
- ✓ інформування – групи інтересів доводять до органів влади відомості про стан тієї чи іншої проблеми суспільного життя, тобто трансляція громадської думки;
- ✓ формування політичних еліт – мають можливість пропонувати своїх членів для роботи в держорганах, підтримувати певних діячів в урядових та інших структурах, впливати на відбір кадрів, що беруть участь в процесі прийняття рішень.

Завдання для самостійної роботи:

1. Чим відрізняються та чим схожі групи інтересів і групи тиску?
2. Які Ви знаєте методи діяльності груп тиску?
3. Які функції груп інтересів Ви знаєте?

Тема 9. Громадянське суспільство

Основні поняття: громадянське суспільство, громадянин – суб'єкт права, правосвідомість, середній клас, соціальна структурованість, солідаризм, «відкрите суспільство», «масове суспільство».

План:

1. Поняття громадянського суспільства, його сутність, структура, фактори становлення та розвитку.
2. Теорії громадянського суспільства про його основи та взаємодію з державою.
3. Проблеми формування громадянського суспільства в сучасній Україні.

Теми рефератів:

1. Теорії громадянського суспільства.
2. Головні інститути громадянського суспільства.
3. Зміст і форми функціонування соціальної і духовної сфери громадянського суспільства.

Ідея громадянського суспільства своїм корінням сягає Давніх Греції та Риму, знаходить своє теоретичне втілення в працях Аристотеля, Цицерона, інших мислителів.

З часом викристалізувалося розуміння громадянського суспільства як спільноти рівноправних громадян, яка не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага. У політичній сфері громадянське суспільство забезпечує громадянам вільну участь у державних і громадських справах.

Поняття «громадянське суспільство» по-різному тлумачили в суспільних науках.

Так, Ш.-Л. Монтеск'є, вважаючи, що суспільство не може існувати без уряду, розрізняв державу як союз громадян та державу як сукупність посадових осіб.

Г. Спенсер відповідно до його органічної теорії суспільства порівнював державу з біологічним організмом, вважав її агрегатом органів управління, володарювання. Його «апаратна» ідея пізніше була використана марксизмом.

Впровадження поняття «громадянське суспільство» пов'язане з ідеєю «природних прав» людини, яка у XVII ст. була засадничою у формуванні й поширенні юридичної свідомості, політико-правових концепцій, передусім теорії «суспільного договору».

Так, Г. Гроцій і Б. Спіноза «природними правами» вважали свободу переконань і думок, свободу володіння і використання власності, рівність людей між собою, їхню захищеність від сваволі тощо.

Розрізнення громадянського суспільства і держави започаткував Ж.-Ж. Руссо в праці «Міркування про походження і засади нерівності поміж людей».

Д. Локк вважав, що люди домовилися заснувати державу саме з метою надійного забезпечення природних прав, рівності й свободи, захисту особи та власності – цінностей громадянського суспільства.

Відповідно до теорії «суспільного договору», люди укладають угоду й створюють державу, яка постає над суспільством, відчужує й зосереджує в собі частину їхніх природних прав. Так виникає громадянське суспільство, яке, на відміну від природного, додержавного, є станом, у якому існує держава.

У конвенційних теоріях держави (Дж. Локк, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо) громадянський стан суспільства сприймався як антипод природного стану, а влада – як похідна відносин, що панують у громадянському суспільстві.

«Батько лібералізму» Дж. Локк вважав, що держава покликана передусім захищати особисту свободу і власність, здобуту працею людей; вона діє тільки у строго окреслених межах, вихід за які може призвести до громадянської непокори; люди повинні мати право протистояти сваволі уряду, чинити йому опір і навіть вдаватися до сили для його повалення, коли він спрямовує свою владу на завойовництво, узурпацію, тиранію, або у разі його розвалу.

Громадянське суспільство і політичну державу розрізняв Г.-В.-Ф. Гегель, який вважав його опосередкованою через працю системою потреб, заснованою на принципі панування приватної власності й загальній формальній рівності людей.

Н. Макіавеллі, Ш. Монтеск'є, Г.-В.-Ф. Гегель вважали, що суспільство має бути об'єктом впливу держави, яка може діяти цілком самостійно.

Громадянське суспільство – суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних рис, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами регулювання держави, але охороняються та гарантуються нею.

Передумовами громадянського суспільства є:

- ✓ ринкова економіка з властивою їй багатоманітністю форм власності;
- ✓ множинність незалежних політичних сил і партій;
- ✓ недирективно формована громадська думка;
- ✓ вільна особистість з розвиненим почуттям власної гідності.

Громадянське суспільство у політології, як правило, розглядають як соціальне утворення, що протистоїть державі. Його можна розуміти як плюралізм і організацію інтересів незалежно від держави.

Головні риси громадянського суспільства:

- ✓ наявність демократичної правової державності;
- ✓ відокремлена від держави структура суспільства, до якої належать різноманітні асоціації, добровільні об'єднання людей;
- ✓ взаємна відповідальність держави та громадян за виконання демократично прийнятих законів;
- ✓ самоврядування індивідів, добровільних організацій та асоціацій громадян;

- ✓ адекватний вільним відносинам обміну суспільний лад, політична система, за яких держава є похідною від громадянського суспільства та процесів у ньому;
- ✓ утвердження безпосередніх і різноманітних інтересів, можливість їх вираження та здійснення;
- ✓ можливість забезпечення справжнього, реального життя, на відміну від держави – сфери умовного, формального життя;
- ✓ різноманітність форм власності (приватної, колективної, кооперативної тощо), ринкова економіка;
- ✓ наявність вільної конкуренції, відносин обміну діяльністю та її продуктами між незалежними власниками;
- ✓ безпосереднє спілкування людей;
- ✓ повага громадянських прав, які вважаються вищими за державні закони;
- ✓ доступ всіх громадян до участі в державних і суспільних справах;
- ✓ свобода особистості;
- ✓ плюралізм ідеологій і політичних поглядів, багатопартійність;
- ✓ плюралізм, сукупність усіх неполітичних відносин у суспільстві й різноманітної діяльності людей;
- ✓ наявність розвинутої соціальної структури;
- ✓ багатоманіття соціальних ініціатив;
- ✓ розвинута громадянська політична культура і свідомість;
- ✓ регулювання дій людей безпосередньо самими ж людьми, передусім через норми моралі;
- ✓ контроль суспільства за діяльністю державних органів.

Сутність правової держави полягає в першості права над владою, в обмеженні дії влади, стоїть над нею законом, в безумовному підпорядкуванні владі громадян та всіх громадських суб'єктів чинному праву.

Ознаки правової держави:

- ✓ держава сама обмежує себе законом, перш за все конституцією, через яку не може переступити ніхто, в т. ч. і сама держава;
- ✓ рівність всіх перед законом;

- ✓ відповідальність держави перед кожним громадянином і громадянина перед державою. Людині повністю гарантуються права і свободи, захист від будь-якого свавілля влади. У той же час державна влада захищає суспільство від замахів на нього будь-якого громадянина або іншого соціального суб'єкта;
- ✓ держава має стабільну Конституцію і систему законодавства;
- ✓ обов'язкове верховенство конституції і законів над усіма іншими правовими актами, а тим більше над разовими розпорядженнями і вказівками влади;
- ✓ наявність ефективної системи правоохоронних органів (суд, прокуратура, слідство, арбітраж, конституційний суд і ін.), які підкоряються тільки закону, і налагодженому механізму, здатному забезпечити виконання і захист права;
- ✓ наявність громадянського суспільства, де розвинена правова свідомість громадян і посадових осіб, їх повага до закону, визнання його верховенства з боку суспільства.

Соціальна держава – це держава, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості в суспільстві.

Діяльність такої держави направлена на загальне благо, утвердження в суспільстві соціальної справедливості. Вона згладжує майнову та іншу соціальну нерівність, допомагає слабким і знедоленим, піклується про надання кожному роботи або іншого джерела існування, про збереження миру в суспільстві, формуванні сприятливого для людини життєвого середовища.

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначіть зв'язок громадянського суспільства і демократичної правової та соціальної держави.
2. Визначіть шляхи досягнення правової держави.
3. Визначіть основні напрями діяльності сучасної соціальної держави.

Тема 10. Політичні еліти та політичне лідерство

Основні поняття: еліта, елітизм, лідер, лідерство.

План:

1. Поняття і визначення політичної еліти.
2. Сучасні концепції еліт. Еліта і демократія.
3. Сутність та типології політичного лідерства.
4. Політичне лідерство в сучасній Україні.

Теми рефератів:

1. Політичні еліти в сучасному суспільстві.
2. Специфіка формування політичної еліти в Україні.
3. Теорія лідерства у світовій та вітчизняній суспільній думці.
4. Політичні портрети видатних діячів сучасності.
5. Сутність політичного елітизму та походження поняття «політичні еліти».
6. Класичні теорії еліт (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс).
7. Концепція “національної аристократії” В. Липинського.
8. Класичні погляди на політичне лідерство (Н. Макіавеллі, Т. Карлейль, Ф. Ніцше, Г. Тард).

Еліта (від латинського *eligere* та французького *elite* – краще, добірне, обране). Центральним поняттям елітарних теорій в політології є твердження, що необхідними складовими частинами кожної соціальної структури є вища привілейована верства чи верстви й решта населення, що виконує нетворчі, репродуктивні функції.

Попередниками сучасних теорій еліти були Платон, Т. Карлейль, Ф. Ніцше. Як цілісна система поглядів, ці теорії були сформульовані в ХХ столітті В. Парето, Г. Моска, Р. Міхельсом.

Тлумачення теорії еліт не є однозначним: елітою називають людей, які отримали вищий індекс в області їхньої діяльності (В. Парето); найбільш активні в політичному відношенні люди, орієнтовані на владу, організована меншість суспільства, правлячий клас (Г. Моска); люди, що користуються у суспільстві найбільшим престижем, статусом, багатством; люди, які мають інтелектуальну чи моральну зверхність над масою, найвище почуття відповідальності (Х. Ортега-і-Гассет); «боговдохновенні» особи, що мають харизму

(Фронд); творча меншість суспільства на противагу невротичній більшості (А. Тойнбі); меншість, яка виконує найбільш важливі функції в суспільстві, що мають найбільший вплив (Келлер); національна аристократія, «провідна верства» (В. Липинський).

Спільні риси теорії еліти – заперечення історичного прогресу (історія розглядається як сукупність соціальних циклів, що характеризуються пануванням певних типів еліти); критика ідеї народного суверенітету як утопічного міфу, твердження про те, що нерівність – природна основа суспільного життя; соціальні революції, спрямовані на повалення еліти ведуть до результатів, що є прямо протилежними очікуванням мас, які беруть в них участь, до зміни однієї еліти іншою, у деяких випадках більш жорсткою.

Вихідний принцип елітизму – абсолютизація політичних відносин. Політична влада розглядається як основа соціальних відносин, в яких найбільш вагомими є відносини панування й підкорення.

Соціальна роль і функції політичного лідерства: інтеграція суспільства, оптимізація політичних рішень, соціальний арбітраж, ініціювання інновацій, легітимація політичного устрою.

«Лідер» – англійське слово, буквальний переклад його – провідний, керівник. Серед різних аспектів лідерства політичне лідерство займає особливе місце. По суті й формі – це є феномен влади. Французький політолог Ж. Блондель визначає політичне лідерство як «владу, що здійснюється одним чи декількома індивідами для того, щоб спонукати членів нації до дій».

Типи політичного лідерства. Німецький вчений М. Вебер розрізняв традиційне, раціональне і харизматичне лідерство. Традиційне лідерство ґрунтується на вірі у святість традицій, звичаїв; раціональне – в законність існуючого порядку.

Найбільший інтерес викликає харизматичне лідерство, що ґрунтується на вірі в надприродні сили вождя. Подібне лідерство має в очах послідовників подекуди магічну силу. Харизматичне лідерство має особистісний характер. Елементи харизми були у Мао–Цзедуна, А. Гітлера, Й. Сталіна, Ф. Рузвельта, Й. Тіто, Д. Неру, Ф. Кастро.

Існує значна кількість інших спроб класифікувати лідерів. Зарубіжні й вітчизняні джерела виокремлюють такі типи лідерів, як лідер-реформатор і лідер-революціонер, лідер-консерватор, генератор ідей, синтезатор, політичний кар'єрист, лже-лідер, лідер-популіст тощо. Різноманітними є й стилі лідерства: авторитарний, демократичний, анархічний та ін.

До найважливіших особистісних якостей лідера слід було б віднести його здатність співдіяти з суспільним середовищем, на лідерство в якому він претендує, акумулювати думки й настрої людей, висувати власні ідеї. Особливо цінними є такі риси як компетентність, воля, інтелект, досвід, кругозір, інтуїція, популярність, вимогливість до себе і інших, особистісна порядність.

До моделі сучасного лідера в якості найважливішого елементу включається його здатність прогнозувати й моделювати політичну ситуацію, уникати суперечок, виявляти терпимість до іншої думки.

Політична діяльність лідера неминує пов'язана з його моральним вибором. Існує думка, що головне у політиці – досягнення поставленої мети. А яким шляхом – несуттєво, бо «ереможців не судять». Найбільш чітко ця позиція сформульована в XV–XVI століттях Н. Макіавеллі. Всі засоби, стверджував він, є прийнятними для завоювання політичної влади. Історичний досвід довів, що використання аморальних засобів для досягнення політичних цілей приводить до знецінювання, збіднення самої цілі. У політиці завжди має бути місце моральній альтернативі. Сьогодні головним напрямком впливу моральності й моралі на політичні процеси є зміцнення у свідомості лідерів загальнолюдських цінностей, виховання в них культури влади, ідей компромісу, консенсусу в інтересах досягнення стабільності й злагоді в суспільстві.

Національне відродження України передбачає створення в країні механізму селекції й формування демократичного типу лідерів, здатних до конструктивної діяльності в умовах ринкової економіки й політичного плюралізму.

Завдання для самостійної роботи:

Використайте мемуари політичних діячів, їх політичні біографії й складіть портрет лідера авторитарного та демократичного типа. Визначить їх сутнісні відмінності.

Тема 11. Політична культура

Основні поняття: політична свідомість, масова політична свідомість, політична ідеологія, політична психологія, ідеологічний плюралізм, ідеократія, державна ідеологія, політична міфологія, політичні цінності, політичні традиції, політична культура, типологія політичних культур, політична культура українців, громадянська культура, політичні субкультури, політична комунікавістика, громадська думка, PR-технологія, політична символіка.

План:

1. Політична свідомість: поняття, структура, типи і функції. Політична культура: поняття, зміст і функції.
2. Політична ідеологія.
3. Типологія політичної культури.
4. Політична свідомість та політична культура сучасного українського суспільства.

Теми рефератів:

1. Політична свідомість і політичне буття.
2. Політична ідеологія і влада.
3. Політична культура сучасної української еліти.

Засвоєнню розуміння політичної свідомості і політичної культури належить чільне місце в курсі політології, оскільки саме ця проблематика висвітлює духовно-культурологічні підвалини політичного процесу, визначає рівень та мотивацію кожного, хто так чи інакше включається в політику, активно сприяє ефективним соціально-економічним зрушенням, становленню та зміцненню української державності. Адже відомо, що саме політично свідомі маси, їх лідери та діячі, всі суб'єкти політичної діяльності спроможні відповідально ставитись до своєї діяльності у сфері політичних перетворень.

При розгляді *першого питання*, звертаючись до визначення політичної свідомості як певної системи відображення політичного життя в певних формах та на різних щаблях соціальної організації, важливо достовірно з'ясувати як її сутнісні ознаки, так і специфічні особливості формування та функціонування.

Перш за все слід виходити з того, що політична свідомість є досить своєрідним проявом, одним з різновидів суспільної свідомості, зокрема, в ряді з такими її формами як економічна, історична, права, моральна тощо.

Зрозуміло також, що будучи складовими єдиної суспільно свідомості, ці її різновиди постійно взаємодіють між собою, відповідно справляють певний вплив одна на одну. Саме розуміння характеру та механізмів цієї взаємодії багато в чому з'ясовує сутність та особливу роль політичної свідомості в суспільному житті в цілому. Характеризуючи самі внутрішні витoki, властивості феномену політичної свідомості, вказуючи на вторинність її походження стосовно політичного буття, все ж головна увага має бути звернута на активний характер зворотного впливу політичної свідомості на навколишній світ політичного. Йдеться про те, що політична свідомість не просто пасивно відтворює існуючі політичні реалії, але здібна активно впливати на них, творити або перетворювати їх. Саме в цій властивості політичного новотворення полягає найглибший сенс політичної свідомості, цим здебільшого визначається і інтелектуальний потенціал самої теми заняття.

Саме активно-творчий потенціал політичної свідомості як такої дозволяє по-перше, реалізувати прогнозування політичних процесів, здійснювати ефективне політичне моделювання майбуття, по-друге, через механізми взаємодії і взаємовпливу справляти певний вплив на економічні, духовні, культурні відносини, по-третє, визначати напрямки політичної діяльності суб'єктів політики, спонукати політичні спільноти до активних скоординованих дій по шляху реалізації проголошених політичних цілей та ідеалів. Суспільство, як відомо, виступає як складна, багаторівнева система, що відповідно спричиняє неоднорідність, багатоструктурність політичної свідомості.

При обговоренні цієї теми необхідно усвідомити, що політична свідомість, виступаючи як специфічна форма мислення, має відобразити всю багату палітру політичних інтересів класів, націй, соціальних верств суспільства. Звідси диференціація політичної свідомості залежно від її суб'єкта: політична свідомість суспільства, нації, соціальної групи, особистості. За рівнем і глибиною осмислення політичної практики вирізняють, скажімо, буденну та політико-теоретичну свідомість. Важливо лише, щоб у ході практичного заняття ці підходи структурування політичної свідомості засвоювались на широкій базі практично-політичної практики, оскільки методологічно суттєвим тут є розуміння того, що до «структури політичної свідомості входить вся гама духовності людини, яка має у своєму арсеналі певний набір засобів ставлення людини до політики... До цих засобів належить світогляд, мораль, культурні традиції, життєва філософія, духовний досвід спілкування з людьми, здатність до самоорганізації тощо».

Багатомірність та поліструктурність політичної свідомості найбільш виразно відтворюється тими значимими функціями, якими вона слугує в політиці. Зокрема, слід виділити саме такі, як об'єктивне відображення політичної реальності, що здійснюється за допомогою таких структурних складових як наука і політична теорія; орієнтація діяльності суб'єкта в світі політики шляхом формулювання його інтересів, їх репрезентації в концептуальній формі.

Засобом реалізації цієї функції слугує *політична ідеологія* – емоційне реагування в різноманітних проявах політичної психології, оскільки саме психологічні імпульси спонукають людей до дії, в значній мірі формують їх політичну поведінку.

Стан масової політичної свідомості досить певно фіксується в громадській думці, яка, з одного боку, функціонує як певний політичний інститут, що приймає участь у здійсненні влади, а з іншого – як певне сукупне судження з приводу тих чи інших подій, явищ політичного життя. До речі, важливо зазначити, що за ступенем впливу громадської думки на зміст та характер владних рішень, що приймаються в державі, визначається рівень демократичної розвиненості країни.

Розгляд *другого питання* про місце і роль політичної ідеології в структурі політичної свідомості дозволяє по суті дещо конкретизувати та поглибити нашу увагу на витoki та механізми впливу політичної свідомості, оскільки саме політична ідеологія і політична психологія як дві взаємопов'язані та взаємообумовлені її сфери і репрезентують відповідно раціонально-емоційні сфери пізнання політичного процесу та визначають зміст і характер цього впливу.

При розгляді цих досить складних та суттєвих стосовно функціонування політичної свідомості питань головна увага має бути зосереджена на з'ясуванні специфічних механізмів цього впливу, спричиненого внутрішньою природою цих феноменів.

Зокрема, слід виокремити при вивченні цього питання такі кардинальні аспекти теми як:

- взаємодія ідеології і влади;
  - характеристика сутності та специфіку прояву в умовах сучасного українського суспільства такого відносно нового для нас соціального явища як ідесоціально-психологічними особливостями в політичному житті країни;
  - досить актуальним залишаються в умовах нашої дійсності і проблеми деідеологізації та реідеологізації всієї сукупності суспільних відносин;
  - особливий зміст в зв'язку з розглядом теми набуває і проблема формування та функціонування такого важливого соціально-політичного феномена як державна ідеологія.
- Багатозначність в розумінні самого терміну «ідеологія»;
- актуалізує також спеціальний розгляд таких питань як більш чітке вирішення проблеми співвідношення та взаємодії ідеології та науки;
  - з'ясування дійсних причин досить активних процесів міфологізації.

Політична ідеологія складає змістову базу політичної свідомості визначає спрямованість політичного життя і в такому сенсі справляє визначальну роль у формуванні політичних відносин суспільства.

Інша справа, що стосовно України, складність моменту полягає в тому, що з одного боку, тоталітарне минуле сформувало відразливе ставлення до ідеократичного режиму і сприяло поширенню настроїв деідеологізації політичного буття, а з другого – досить гостро поставило проблему ідеологічного вибору як першооснови державотворчого процесу.

Слід детально висвітлити основні напрямки та змістовне багатство української національної ідеї як духовно-творчого чинника єднання українського суспільства, розбудови української державності в умовах демократизації суспільного життя становлення ідеологічного плюралізму.

Всебічний розгляд ідеологічних засад українського державотворення яскраво виявляє себе в функціонуванні такого досить специфічного феномену політичної життєдіяльності суспільства як політична культура.

При висвітленні третього питання про визначення, зміст та типологію політичних культур, важливо підкреслити, що етимологічно розуміння цього поняття ґрунтується на усвідомленні його як діалектичної взаємодії (синтезу) політики, ідеології і культури. Як невід’ємна складова духовної культури політична культура долучає в коло свого впливу такі складові як цінності, традиції, політичні уяви та громадсько-політичні установи, організації. Головним елементом політичної культури в цьому сенсі слід вважати політичний світогляд, оскільки саме ним визначається сутність і зміст нормативно-ціннісних настанов, що визначають у кінцевому рахунку характер політичної поведінки суб’єктів політичного процесу.

Разом з тим, слід зауважити, що політична культура при цьому не може бути зведена лише до політичної свідомості чи до політичної поведінки. Вона включає в себе як не всю політичну свідомість, так і не всяку політичну поведінку, а лише таку, що найбільш типова, характерна для політичного життя даного суспільства.

Саме такі властивості політичної культури роблять її досить значним каналом взаємодії особи та влади і, відповідно, важливим чинником політичної соціалізації. Таким чином, політичну культуру

можна визначити як систему історично сформованих стереотипів політичної поведінки і політичної свідомості, що притаманна певним політичним угрупованням і включає в себе уяви про політичні інститути, політичний режим, механізми влади та її носіїв.

Найбільш повно соціальна значимість та роль політичної культури в громадському житті реалізується в системі її функціональних призначень. Політична культура – багаторівнева структура. В цьому сенсі виокремлюють політичну культуру суспільства, соціальної спільноти та окремої особи.

Формування політичної культури – складний, довготривалий, безперервний, багатofакторний процес. Це пов'язано не лише зі змінами в самому суб'єкті, носії політичної культури, але із її об'єктом, в якості якого виступає політична система та її складові: держава, партії, засоби масової інформації, сім'я тощо.

Багатofакторність формoутворюючих засад політичної культури спричиняє і множинність її типів. Так, скажімо, критеріями типологізації політичних культур можуть бути історичні епохи (політична культура середньовіччя), різні форми ставлення до політики (активістська політична культура, скажімо), стосовно тих чи інших соціальних верств, груп, що її здійснюють (політична культура підприємницьких кіл), відповідно регіонів (європейська, американська політичні культури). В цьому зв'язку для нас важливо з'ясувати основні характеристики демократичної та автократичної політичної культури, оскільки саме ці типи політичних культур досить активно взаємодіють в перехідних суспільствах.

В колі цих проблем слід розглядати і особливості досить складного та маловивченого феномену української політичної культури, історії її становлення та розвитку, сучасних особливостей формування.

Ці проблеми і складають зміст *четвертого питання*. Слід досить чітко визначити сукупність позитивних та негативних факторів, що впливають на стан та перспективи формування політичної культури сучасного українського суспільства.

Економічні, політичні реформи, що проходять в Україні, спрямовані на формування демократичної політичної культури. Процес це складний, довготривалий, сповнений протиріч впливу залишкових ознак тоталітарного минулого. Адже йдеться про перехід від адміністративно-командної системи влади й управління до плюралістичної демократії. Саме тому в політології для суспільств подібного типу визначають різні так звані перехідні, фрагментарні типи політичних культур, що дещо сполучають в собі і нові демократичні риси, не позбавившись ще багатьох старих властивостей.

Завдання для самостійної роботи:

1. Яку роль відіграє суспільна думка в політичній свідомості різних верств населення?
2. Назвіть типи політичної свідомості.
3. Засоби реалізації політичної культури.
4. Опишіть зміст і характер формування політичної свідомості в сучасному українському суспільстві.
5. Проаналізуйте сутність інформаційних війн.
6. З'ясуйте політичні традиції і сучасні політичні цінності українського суспільства.

Тема 12. Виборчі системи і виборчі технології

Основні поняття: вибори, виборчі системи, виборча кампанія, виборче право.

План:

1. Вибори, їх класифікація та особливості при різних політичних режимах.
2. Принципи виборчого права та організація демократичних виборів.
3. Основні функції виборів.
4. Типи (моделі) виборчих систем.

Теми рефератів:

1. Головні засади виборчого процесу.
2. Виборча система в Україні.
3. Основні стадії виборчої кампанії.

Вибори є невід'ємним атрибутом демократичного суспільства, адже шляхом виборів у такому суспільстві забезпечується відтворення і легітимність інститутів державної влади.

Виборче право – це сукупність норм, які регулюють участь громадян у виборах, у їх організації і проведенні, взаємовідносинах між виборцями й виборними органами чи посадовими особами, а також відкликання депутатів, які не виправдали довір'я виборців.

Виборче право поділяється на активне й пасивне. Активне виборче право – це право обирати. Пасивне виборче право – це право бути обраним. Принципи виборчого права: загальні – обмежені; рівні – нерівні; прямі – опосередковані; з таємним голосуванням – з відкритим голосуванням.

Загальне виборче право означає право всіх дієздатних громадян, які досягли певного віку, брати участь у виборах.

Рівне виборче право означає наявність у кожного виборця однакової з іншими кількості голосів при голосуванні.

Пряме виборче право означає, що, беручи участь у виборах, громадяни віддають свої голоси безпосередньо «за» чи «проти» того чи іншого кандидата в депутати.

Таємність голосування означає заборону будь-якого спостереження або контролю за волевиявленням громадян.

Етапи виборчого процесу:

- 1) утворення одномандатних виборчих округів та багатомандатного округу;
- 2) утворення виборчих комісій;
- 3) складання списків виборців;
- 4) висування, реєстрація кандидатів у депутати в багатомандатному виборчому окрузі;
- 5) висування, реєстрація кандидатів у депутати в одномандатному виборчому окрузі;
- 6) проведення передвиборчої агітації;
- 7) процес голосування;
- 8) підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів виборів депутатів;

9) реєстрація обраних депутатів.

Виборчий процес – врегульована законами діяльність уповноважених органів та громадян, спрямована на підготовку і проведення виборів представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування, обрання та наділення повноваженнями посадових осіб. Виборча система – це сукупність установлених законом правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів підведення результатів голосування.

Головною ознакою, яка відрізняє одну виборчу систему від іншої, є порядок визначення результатів виборів. Установлення тієї чи іншої виборчої системи є наслідком тривалого суспільно-політичного розвитку країни, історичних традицій та політичної культури.

Основні типи виборчих систем: мажоритарна; пропорційна; змішана.

Мажоритарна виборча система. Суттєвою ознакою мажоритарної (франц. *majorite* – більшість) виборчої системи є те, що результати голосування тут визначаються за ознакою більшості. За мажоритарною виборчою системою обраним у виборчому окрузі вважається той кандидат або партійний список, який здобув установлену більшість голосів.

Пропорційна виборча система. Пропорційне представництво виходить з ідеї, що вплив партії (блоку) має відповідати кількості виборців, які голосують за них. Пропорційна виборча система вперше була застосована в ХІХ столітті. Зараз вона найбільш поширена. Ця система ґрунтується на пропорційній відповідності між кількістю завойованих голосів та кількістю отриманих мандатів. За пропорційною системою утворюють великі виборчі округи, від кожного з яких обирається кілька депутатів. Такі округи називаються багатомандатними. Вибори тут суто партійні: за місця в парламенті змагаються не окремі кандидати, а політичні партії. Кожна з них формує свій список кандидатів на виборчі посади, і виборець голосує за список тієї партії, якій він симпатизує. У деяких випадках громадянам надається можливість визначати окремо своє ставлення до кандидатів в середині списку однієї партії.

Змішана виборча система. Серед виборчих систем, окрім згаданих мажоритарної та пропорційної, є ще й змішаний, або пропорційно-мажоритарний тип. За цієї системи частина мандатів, як правило, половина, розподіляється по одномандатних виборчих округах, решта – за пропорційним принципом по багатомандатних округах.

Завдання для самостійної роботи:

1. Розкрийте зміст понять «вибори», «політичні вибори», «виборча кампанія».
2. Здійсніть класифікацію політичних виборів залежно від предмета обрання та з огляду на причини їх проведення.
3. З'ясуйте зміст понять «виборче право», «активне виборче право», «пасивне виборче право».
4. Охарактеризуйте принципи виборчого права та виборчі цензи.
5. Перерахуйте та розкрийте зміст юридичних процедур проведення політичних виборів.
6. Назвіть та зробіть порівняльну характеристику виборчих систем. З'ясуйте основні недоліки кожної з них.

Тема 13. Політичні конфлікти і кризи

Основні поняття: політичний конфлікт, політична криза, управління конфліктом, регулювання конфліктів, розв'язання конфліктів, компроміс, консенсус.

План:

1. Сутність політичних конфліктів і криз.
2. Етапи розгортання конфлікту.
3. Типологія конфліктів. Міждержавні та внутрішньодержавні конфлікти.
4. Процес розгортання політичних конфліктів і криз.
5. Шляхи подолання конфліктів.

Теми рефератів:

1. Сучасні концепції політичного конфлікту.
2. Характерні риси кризових явищ в політичному житті пострадянських країн.

3. Головні вузли політичної напруги та особливості конфліктів в українському суспільстві.
4. Компроміс і консенсус як засоби узгодження неспівпадаючих політичних інтересів.

Розглядаючи *перше питання*, перед усім, необхідно визначити сутність конфліктів та їхнє місце у політичному житті суспільства. Розглянути підходи до пояснення ролі конфліктів, що формувалися протягом розвитку суспільно-політичної науки. Визначить головні джерела політичних конфліктів. Порівняйте положення консенсуальної теорії конфліктів Е. Дюркгейма і Т. Парсонса та позитивно-функціональної концепції Р. Дарендорфа і Л. Козера. Проаналізуйте функції конфліктів й доведіть, що конфлікт є найбільш поширеним засобом і формою політичних змін.

Політична криза здебільшого розглядається як такий стан політичної системи, при якому відбувається загострення та поглиблення існуючих конфліктів. Треба визначити характерні ознаки політичної кризи в суспільстві.

Для відповіді на *друге питання* необхідне розуміння процесуальних якостей конфлікту. Це потребує виокремлення його структурних елементів. До них належать: предмет конфлікту, привід, сторони (безпосередні учасники) конфлікту, конфліктні відносини, конфліктні дії. Спробуйте надати характеристику реальному політичному конфлікту за допомогою цих понять. Динаміка будь-яких конфліктів має деякі спільні риси, тому доцільно накреслити графічну модель механізму розвитку конфлікту. Фази конфлікту. Ескалація і поширення конфлікту, чинники, які звичайно викликають такий розвиток подій. Критерії, за якими здійснюється класифікація політичних конфліктів. Основні типи конфліктів, найбільш притаманні сучасним політичним процесам в Україні, – конфлікти інтересів, ціннісні конфлікти або конфлікти ідентифікації. Характеристика головних різновидів політичної кризи (зовнішньо- і внутрішньополітичні кризи, урядові, парламентські, конституційні, загальнонаціональні кризи тощо).

Четверте питання потребує усвідомлення низки понять, пов'язаних з технологіями впливу на політичні конфлікти. Розкрийте

зміст основних стратегій управління конфліктами: ініціації, рутинізації, попередження, врегулювання, розв'язання. Проаналізуйте особливості відношення політико-владних структур до суспільних конфліктів в країнах з демократичним і недемократичним режимом.

Головні принципи і фази регулювання конфлікту. Слід мати на увазі, що суто політичне врегулювання конфліктів, з урахуванням і збройних, передбачає тільки шлях переговорів, консультацій і узгоджень за допомогою посередників. Посередництво держав і міжнародних організацій, неофіційного посередництва відомих осіб та неурядових структур у спробах врегулювання гострих конфліктів. Переговорні та посередницькі стратегії, консенсуальні процедури прийняття політичних рішень у взаємостосунках суб'єктів вітчизняної політики.

Завдання для самостійної роботи:

1. Співставте основні підходи до поняття «конфлікт» і запропонуйте власне його визначення.
2. Порівняйте погляди на сутність і природу конфлікту Т. Парсонса і Р. Дарендорфа, зробіть висновок щодо їхньої обумовленості та обґрунтованості. Визначте основні типи політичних конфліктів, наявних в Україні з 1990 року.
3. Проаналізуйте сучасні технології врегулювання конфліктів та управління можливими чи наявними конфліктними ситуаціями в Україні.

Тема 14. Система міжнародних політичних відносин та національна безпека

Основні поняття: світовий політичний процес, світова політична система, система міжнародних відносин, однополярний світ, мультиполярний світ, міжнародні конфлікти, міжнаціональні конфлікти, об'єднання нації, наднаціональні об'єднання, міжнародна дипломатія, транснаціональні корпорації, міжнародне право, глобальні проблеми сучасності, глобалізація.

План:

1. Основні тенденції глобального політичного процесу в XXI столітті.

2. Глобальні виклики й питання формування адекватних відповідей у світовій політиці.
3. Класифікація ключових глобальних проблем сучасності та їх характеристика.
4. Шляхи вирішення глобальних проблем.
5. Розробка зовнішньополітичного курсу України в геополітичних умовах початку ХХІ століття.

Темі рефератів:

1. 1. Глобалізація як феномен сучасного світового розвитку.
2. Особливості світової політики ХХІ ст.
3. Місце і роль сучасних міжнародних організацій в системі міжнародних відносин.
4. Місце України в сучасному геополітичному просторі.

Міжнародні відносини – це система політичних, економічних, правових, культурних, військових та інших відносин між державами і народами, а також міжнародними та іншими організаціями на міжнародній арені.

Міжнародні відносини є динамічним соціальним феноменом, тобто явищем, якому властива суттєва мінливість, тобто характер міжнародних відносин змінюються відповідно до зміни зовнішніх умов та внутрішніх чинників. На сучасному етапі розвитку світової спільноти провідними тенденціями розвитку міжнародних відносин є:

- 1) посилення взаємозалежності та цілісності світу. Це зумовлено тим, що розв'язати проблеми, з якими людство зіткнулося наприкінці ХХ ст., можливо тільки спільними зусиллями всіх народів;
- 2) збереження соціальної неоднорідності світу, посилення тенденцій багатополюсності, поліцентризму, регіональної інтеграції у світовому розвитку;
- 3) загострення протиріч між новими реаліями світового розвитку та традиційними підходами до розв'язання проблем;
- 4) підвищення ролі політичних засобів у подоланні конфліктів і протиріч.

Глобальні проблеми відображають суттєві негаразди, що охоплюють економічну, енергетичну, демографічну, соціальну, екологічну та інші сфери людського існування. Вони зачіпають людське життя не лише в певних регіонах світу, а мають планетарний характер. Отже, глобальні проблеми є всезагальними – як за їх об'єктом – земна куля, так і за суб'єктом їх вивчення і розв'язання – світова спільнота, держави світу. Основою їх появи є, в першу чергу, людська діяльність, яка нерозривно пов'язана із суспільною свідомістю. Глобальні проблеми спричинені діяльністю людини техногенної цивілізації.

Глобальні проблеми (походить від латинського *globus (terrae)* – куля земна) – це сукупність життєво важливих проблем людства, від розв'язання яких залежить подальше існування людства, можливість соціо-економічного і культурного прогресу.

Причини глобальних проблем – кожна з цих проблем породжена комплексом специфічних причин, що зумовлені особливістю розвитку продуктивних сил, географічного середовища, рівня прогресу техніки, природно-кліматичними умовами, а також суспільною формою, політичними, юридичними, ідеологічними та іншими сферами відносин.

Глобальні проблеми мають подвійний, соціоприродний характер, вони водночас і природні, і соціальні. Відповідаючи на це питання, потрібно назвати і розкрити зміст причин глобальних проблем сучасності. Розглядаючи політологічний вимір цього класу проблем, зверніть увагу на поняття «глобалізація». Глобалізація торкається всіх областей громадського життя, включаючи економіку, політику, міжнародні відносини, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку й ін., вносить значні корективи в подальші перспективи розвитку усього світового співтовариства.

Аналізуючи критерії визначення глобальних проблем, зверніть увагу на такі:

– глобальні проблеми повністю або частково зачіпають інтереси людства в цілому та кожної окремої людини зокрема;

- глобальний характер таких проблем визначається тим, що у разі їх невирішення людству загрожує регрес або навіть загибель;
- вирішення глобальних проблем вимагає застосування колективних зусиль всіх держав та народів світу.

В науковій літературі зустрічається досить багато класифікацій глобальних проблем. Проте у політологічній науці немає єдиної думки щодо класифікації глобальних проблем сучасності, а тому назвемо найбільш поширені, а саме:

1. Глобальні проблеми, пов'язані із сферою міжнародних відносин (зростання військових конфліктів в різних регіонах планети; економічна, культурно-освітня, медична відсталість слаборозвинених країн та ін.).

2. Глобальні політичні проблеми (поширення тероризму, низька ефективність політичних систем забезпечення міжнародної безпеки, передусім ООН тощо).

3. Глобальні проблеми типу «людина – суспільство» (демографічна, продовольча; поширення найнебезпечніших захворювань, злочинності, наркоманії, інших негативних соціальних явищ).

4. Глобальні проблеми типу «суспільство – природа» (екологічні, енергетичні, сировинні, кліматичні тощо).

Потрібно обґрунтувати шляхи розв'язання глобальних проблем, враховуючи існування різних підходів, серед яких заслуговують на особливу увагу так звані технократичний і філософсько-політичний комплексні підходи.

Зверніть увагу, що величезну роль у появі наукових праць, пов'язаних з дослідженням глобальних проблем і прогнозуванням майбутнього людства, зіграла діяльність Римського клубу – міжнародної неурядової організації, створеної італійським менеджером Ауреліо Печчеї, що запросив у квітні 1968 р. близько 30 європейських учених – соціологів, економістів, природознавців та ін.

Члени Римського клубу поставили перед собою дві основні задачі: по-перше, виявити основні утруднення і проблеми, що постали перед людством, і, по-друге, сприяти виправленню сформованої ситуації, впливаючи на суспільну свідомість. Результатом цих вишуку-

вань стали доповіді Римському клубу, в яких провідні вчені намагалися знайти підходи до рішення вищезазначених проблем.

Тероризм стає постійним чинником суспільного життя з другої половини ХІХ ст. Слід окремо розрізняти міжнародний та державний (зовнішній та внутрішній) тероризм.

Міжнародне співробітництво у боротьбі з міжнародним тероризмом виникло в 30-х рр. ХХ ст. 1934 р. – Мадридська конференція з уніфікації кримінального законодавства; 1937 р. – підписання конвенції «Про попередження і покарання тероризму»; конвенція «Про створення міжнародного кримінального суду»; Додатковий протокол 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни.

Міжнародним правом вироблено низку інших міжнародних документів універсального і регіонального характеру. Водночас у міжнародному праві досі немає єдиної універсальної угоди, що визначає поняття міжнародного тероризму, його юридичну природу і відповідальність. Відсутній вичерпний перелік актів міжнародного тероризму.

Основні засади зовнішньої політики України закріплено у статті 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», зокрема, у частині 1 статті 11 визначено, що Україна як європейська держава здійснює відкриту зовнішню політику і прагне рівноправного взаємовигідного співробітництва з усіма заінтересованими партнерами, виходячи насамперед з необхідності гарантування безпеки, суверенітету та захисту територіальної цілісності України.

Основні геополітичні пріоритети України на сучасному етапі її розвитку:

- 1) зміцнення України як суверенної незалежної держави (всестороннє зміцнення національної безпеки української держави), боротьба проти російської агресії;
- 2) повернення України в європейський цивілізаційний простір (всебічна інтеграція до європейських і євроатлантичних політичних і соціальних структур, а також структур безпеки);
- 3) посилення «дієспроможності України» в широкому розумінні цього терміну (розбудова економічного і політичного потенціала).

- лів за рахунок прискорення внутрішнього розвитку, участі в європейських структурах безпеки, укладання двосторонніх і багатосторонніх угод, отримання відповідних гарантій безпеки);
- 4) зміцнення стратегічного партнерства з США і зв'язків з країнами Західної Європи;
  - 5) зміцнення та консолідація особливих відносин із стратегічно важливими сусідами (Польщею, країнами Балтії, Туреччиною, Грузією, Азербайджаном та країнами Вишеградської групи;
  - 6) сприяння формуванню «поясу стабільності» та регіональних структур безпеки (від Балтійського і Чорного морів до Закавказзя і Центральної Азії);
  - 7) активна участь у створенні й використанні європейських і євразійських транспортних коридорів (налагодження надійної багатоальтернативної системи постачання енергоносіїв і стратегічно важливої сировини);
  - 8) протидія неконтрольованому іноземному економічному проникненню і всебічний захист економічного суверенітету (недопущення встановлення будь-яких форм економічної і політичної залежності);
  - 9) блокування поточних спроб односторонньої іноземної соціально-культурної та інформаційної експансії й домінування.

Завдання для самостійної роботи:

1. Що собою представляє Вестфальська система міжнародних відносин і чому сучасний мир називають «Поствестфальським світом?».
2. Розкрийте зміст понять «біполярний світ», «однополярний світ», «багатополярний світ». На якому етапі перебуває сучасна система міжнародних відносин?
3. У якому напрямку відбувається трансформація системи міжнародних відносин у XXI столітті?
4. Розкрийте зміст поняття «глобалізація». Охарактеризуйте політичну складову цього явища.
5. Охарактеризуйте основні глобальні проблеми, з якими зіштовхується сучасний мир.

6. Охарактеризуйте основні геополітичні вектори, що роблять вплив на формування зовнішньо-політичного курсу України.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ТА ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ

1. Політика як сфера суспільної діяльності і суб'єкт досліджень.
2. Об'єкти та суб'єкти політичних відносин. Зростання ролі політики в сучасних умовах.
3. Політика як мистецтво.
4. Політологія як наука, її місце в системі гуманітарних наук.
5. Закономірності, категорії та методи політології як науки.
6. Функції політології як науки.
7. Політика як специфічна діяльність людей, її зміст та рівні.
8. Політична думка Стародавнього світу
9. Політична думка Середньовіччя та Відродження.
10. Політичні вчення Нового часу.
11. Політичні теорії ХХ століття.
12. Лібералізм та неолібералізм як політичні течії сучасності.
13. Місце та роль консерватизму та неоконсерватизму в політичному житті.
14. Екстремізм як політична течія. Негативна роль у міжнародній політиці сучасного екстремізму.
15. Влада як явище суспільного життя, основні підходи до її тлумачення.
16. Типи та види влади в суспільстві.
17. Політична влада як одна з важливих сфер влади в суспільстві, її об'єкти й суб'єкти.
18. Поняття і суть політичної системи, її структура.
19. Політичні режими та їх основна характеристика.
20. Держава як основний елемент політичної системи, її функції.
21. Форми державного правління та форми державного устрою.
22. Політичні партії та їх основна типологія.
23. Місце і роль громадських організацій та рухів у політичній системі.
24. Сутність та специфіка соціальних відносин у суспільстві.
25. Місце і роль національних відносин у політичному житті суспільства.

26. Нація як суб'єкт і об'єкт політичних відносин.
27. Національна політика та основні напрямки.
28. Націоналізм та національний патріотизм як явище суспільного життя.
29. Сутність і зміст українського націоналізму, його місце і роль у національній політиці України.
30. Національна політика сучасної України: зміст, проблеми і суперечності та шляхи їх вирішення.
31. Місце і роль політичної культури в загальній системі культури.
32. Структура політичної культури.
33. Політична ідеологія.
34. Основні функції політичної культури, її рівні.
35. Історичні типи політичної культури.
36. Політична культура та політичні субкультури в суспільстві.
37. Особливості формування української політичної культури.
38. Поняття глобальних проблем людства.
39. Поняття і сутність політичного лідерства.
40. Типологія політичного лідерства та його критерії.
41. Соціальна роль політичного лідера та масштаби його впливу.
42. Політичні лідери України, критерії і оцінки їх популярності та ефективної діяльності.
43. Здобутки, проблеми і перспективи в контексті реалізації зовнішньої політики України.
44. Геополітика України.
45. Проблеми української державності у сучасній політичній думці.

ФОРМИ КОНТРОЛЮ І МЕТОДИ ОЦІНЮВАННЯ

(у т. ч. критерії оцінювання результатів навчання)

Здійснюється поточний та підсумковий контроль.

Поточний контроль проводиться під час лекцій та практичних занять.

Методи поточного контролю: усне опитування, оцінювання реферативних доповідей, індивідуального завдання, тестові завдання.

Підсумковий контроль – **залік**.

Критерії оцінювання результатів навчання:

Оцінка за національною шкалою	Теоретична підготовка	Практична підготовка
	Здобувач освіти	
Відмінно	У повному обсязі володіє навчальним матеріалом на підставі наданої викладачем літератури; вільно та аргументовано викладає вивчений матеріал під час усних виступів та письмових відповідей; глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних питань, використовуючи при цьому нормативну, обов'язкову та додаткову літературу; робить самостійні висновки, виявляє причинно-наслідкові зв'язки; самостійно знаходить додаткову інформацію та використовує її для реалізації поставлених перед ним завдань; проводить аналіз та порівняння вивченого матеріалу. Здобувач здатен формувати висновки і узагальнення, вільно оперувати фактами та відомостями	Глибоко та всебічно розкриває сутність практичних питань під час практичного заняття, використовуючи при цьому нормативну, обов'язкову та додаткову літературу; використовує набуті теоретичні знання при виконання індивідуальної та самостійної роботи; проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань при самостійній роботі
Добре	Достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає під час усних виступів та письмових відповідей, використовуючи при цьому нормативну та обов'язкову літературу; вільно використовує категоріальний апарат дисципліни; при представленні деяких питань не вистачає аргументації відповіді та застосування додаткової, самостійно вивченої інформації; самостійно аналізує, узагальнює і систематизує навчальну інформацію, але допускаються при цьому окремі несуттєві неточності та незначні помилки	Правильно відповів на більшість запитань /тестових завдань за зразком; має стійкі навички виконання завдання

Задовільно	Володіє навчальним матеріалом та категоріальним апаратом на початковому рівні або відтворює певну частину навчального матеріалу з елементами логічних зв'язків, знає основні поняття навчального матеріалу; має ускладнення під час виділення суттєвих ознак вивченого; під час виявлення причинно-наслідкових зв'язків і формулювання висновків	Має елементарні навички виконання завдання; правильно відповідає на половину запитань; виконав на достатньо примітивному рівні індивідуальні та самостійні завдання
Незадовільно з можливістю повторного складання	Володіє навчальним матеріалом фрагментарно, без аргументації та обґрунтування; безсистемно виокремлює випадкові ознаки вивченого; не вміє робити узагальнення, не володіє категоріальним апаратом; не може надати чітких відповідей та робити висновки	Не виконує індивідуальних завдань, але може дати відповідь на декілька питань для підсумкового контролю, здатен правильно вирішити окремі тестові завдання за допомогою викладача, відсутні сформовані уміння та навички
Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	Не володіє категоріальним апаратом та навчальним матеріалом	Не може дати відповідь на жодне питання з підсумкового контролю, потребує постійної допомоги викладача

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Поточний та періодичний контроль														ІНДЗ	Сума балів
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	T14	30	100
5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5		

Орієнтовна кількість балів за виконання робіт :

- ✓ участь в дискусії, обговорення проблемних ситуацій – до 2 балів;
- ✓ доповіді, есе – до 3 балів;
- ✓ захист рефератів – до 10 балів;
- ✓ презентація – до 20 балів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	A	відмінно	зараховано
85–89	B	добре	
75–84	C		
70–74	D	задовільно	
60–69	E		
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Баранівський В. Політологія: підручник. Київ: НАД, 2016. 236 с.
URL: <https://nam.kiev.ua/files/publications/978-966-8406-98-0-pos.pdf>
2. Воронянський О. В., Кулішенко Т. Ю., Скубій І. В. Політологія: підручник. Харків: ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2017. 180 с.
URL: <http://kk.nau.edu.ua/article/1456>
3. Гелей С., Рутар С. Політологія: навчальний посібник. 9-те вид., переробл. і доп. Львів: Видавництво ЛКА, 2015. 309 с.
URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-56.html>
4. Політична енциклопедія/ редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ: Парламентське вид-во, 2011. 808 с.
5. Політологія: підруч. / В. Г. Антоненко, В. Д. Бабкін, О. В. Бабкіна та ін. 3-є вид., переробл., доповн. Київ: Академія, 2010. 567 с.

6. Політологія: хрестоматія: навч. посіб. для студ. вищ. навч.закл./ М. П. Гетьманчук та ін. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 599 с.
7. Політологія: навч. посіб. / за заг. ред. М. П. Гетьманчука; М. П. Гетьманчук, В. К. Грищук, Я. Б. Турчин та ін. Київ: Знання, 2011. 415 с.
8. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін. Львів : Новий Світ-2000, 2016. Т. 1. 516 с.
9. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н. М. Хоми; Т. В. Андрущенко, О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко та ін. Львів : Новий Світ-2000, 2017. Т. 2. 535 с.
10. Талдикін О. В. Теорія влади. Структурно-логічні схеми і таблиці: навч. посібник. Дніпро: Дніпропр. держ. універ. внутр. справ, 2020. 164 с.
URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/2020.pdf>
11. Тетарчук І. В. Політологія: навчальний посібник для підготовки до іспитів. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 160 с.
12. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2020. 500 с.

Додаткова література

1. Аджемоглу Дарон, Робінсон Джеймс Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності. Київ: Наш Формат. 2016. 440 с.
2. Арндт Х. Джерела тоталітаризму /пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2002. 539 с.
3. Арндт Х. Між минулим і майбутнім /пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2002. 321 с.
4. Арістотель. Політика. К., 2000. 239 с.
URL: <http://litopys.org.ua/aristotle/arist.htm>

5. Береза В. О. Значення політичної культури суспільства в процесі політичної соціалізації індивіда //Політикус. – 2016. – Вип. 2 – С. 155–158.
6. Гегель Г. В. Основи філософії права або природне право і державознавство/ пер. з нім. Романа Осадчука та Миколи Кушніра. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
URL: https://hromadalib.files.wordpress.com/2015/12/hegel_2000_grundlinien.pdf
7. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах. Київ: Наш Формат. 2020. 448 с.
8. Гоббс Т. Левіафан /пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Thomas_Hobbes/Leviafan_abo_Sut_budova_i_povnovazhennia_derzhavy_tserkovnoi_ta_svitskoi.pdf
9. Гіденс Е. Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя /пер. англ. Н. Поліщук. Київ: Альтерпрес, 2004. 100 с.
10. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. К. : Видавництво «Основи», 1994. Том 1. У полоні Платонових чарів / пер. з англ. О. Коваленка. 444 с.
11. Локк Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. Павло Содомора. Київ: Наш Формат, 2020. 312 с.
12. Макіявеллі Н. Володар / переклад М.Островерха. – Нью-Йорк: G.A.Press, 1976. 162 с.
URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/1513.machiavelli-volodar.pdf>
13. Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.
URL: <http://aps-m.org/wp-content/uploads/2017/03/Derzhava.compressed.pdf>
14. Ролз Дж. Політичний лібералізм / пер. з англ. О. Мокровольського. Київ: ОСНОВИ, 2000. 382 с.
15. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. Київ: Наш Формат, 2019. 608 с.
URL: <https://kniga.biz.ua/pdf/25541-politichniy-poryadok.pdf>

16. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика: монографія. Київ: МАУП, 2000. 384 с.
17. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. Київ. 1991.
URL: <https://ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=2930&page=21>
18. Коробка Л. М. Спільнота в умовах воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження психологічних стратегій адаптації // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2017. – Вип. 39. – С. 104–114.
19. Ніколаєва М. І., Кройтор А. В. Авторитарні звороти у процесі демократизації України. Науково-практичний журнал Актуальні проблеми філософії та соціології. 2022. Вип. 38. С. 88–93.
DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v038.2022.17>
20. Ніколаєв О. Т., Ніколаєва М. І. Міжнародно-правовий механізм протидії тероризму на морському транспорті. Південноукраїнський правничий часопис Одеського державного університету внутрішніх справ 2023. № 1. С. 206–212.
DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2023.1.36>
21. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: моногр. / М. І. Панов (кер. авт. кол.), Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін.; за заг. ред. Л. М. Герасіної, О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2008. 320 с.
22. Піча В. М., Хома Н. М. Політологія: підруч. 3-є вид., доповн. Львів: Магнолія, 2009. 476 с.
23. Політологія: курс лекцій / уклад. Ю. Г. Осадчий. Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2011. 214 с.
24. Політологія. Академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. І. Панов, Л. М. Герасіна, В. С. Журавський та ін. 2-е вид., переробл. і доповн. Київ: Дім “ІнЮре”, 2006. 520 с.
25. Політологія: кредитно-модульний курс: навч. посіб. / В. І. Штанько та ін. 3-є вид., переробл. і доповн. Харків: ХНУРЕ, 2011. 361 с.
26. Політологія: навчальний енциклопедичний словник довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за ред. Н. М. Хоми;

- В. М. Денисенко, О. М. Сорба, Л. Я. Угрин та ін. 2-ге видання, стереотипне. Львів: Новий Світ – 2000, 2015. 779 с.
27. Політологія: підручник / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. Київ: Академія, 2002. 528 с.
  28. Політологія: підручник / за заг. ред. проф. А. М. Чернія. Київ: Міленіум, 2014. 426 с.
  29. Скочиляс Л., Шиманова О., Парійчук Р. Політологія: навчальний посібник. Львів.: ЛДУФК, 2014. 192 с.
URL: <http://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/3442>
  30. Тараненко Г. Г. Зовнішня політика України в умовах сучасних викликів глобальної і регіональної безпеки. *Politology bulletin*. 2018. Iss. 80. С. 61–67.
  31. Хома Н. М., Ніколаєва М. І. Японо-російські відносини: зміни в умовах загострення безпекової ситуації 2022 року. *Политикус*. 2022. Вип. 6. С. 98–103.
DOI: 10.24195/2414-9616.2022-6.16
  32. Шестак Н. Періодизація розвитку партійної системи України. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 7. С. 49–58.
  33. Яковлева Н. І. Особливості позачергових парламентських кампаній періоду незалежності України. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право*. 2016. № 1/2 (29/30). С. 148–153.
  34. Яковлева Н. І. Політтехнологічні аспекти президентських виборів в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Серія: Політологія. Соціологія. Право*. 2018. № 4(40). С. 75–80.
  35. Nataliia Khoma, Maiia Nikolaieva Digital Authoritarianism: Concept, Features, Threats *Modern Historical and Political Issues: Journal in Historical & Political Sciences*. Chernivtsi: Chernivtsi National University, 2022. Volume. 46. pp. 140–147.
DOI: 10.31861/mhpi2022.46.

Електронні інформаційні ресурси

1. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, електронні фахові видання.

URL: www.nbuv.gov.ua

2. Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника.
URL: <http://www.library.lviv.ua/>
3. Національна історична бібліотека України.
URL: <http://www.dibu.kiev.ua/>
4. Національна парламентська бібліотека України.
URL: <http://www.nplu.org/>
5. Наукова бібліотека ім. В. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
URL: <http://lib-gw.univ.kiev.ua/>
6. Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка.
URL: <http://library.lnu.edu.ua/bibl/>
7. Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
URL: <http://lib.onu.edu.ua/>
8. Харківська державна наукова бібліотека України імені В. Короленка.
URL: <http://korolenko.kharkov.com/>
9. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. «Політологічний вісник».
URL: <http://zpv.knu.ua/index.php/pb/index>
10. Вісник НТУУ «КПІ» «Політологія. Соціологія. Право».
URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/>
11. Вісник Одеського національного університету «Політичні науки».
URL: <http://heraldiss.onu.edu.ua/>
12. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна «Питання політології».
URL: <http://periodicals.karazin.ua/politology>

Навчальне видання

ПОЛІТОЛОГІЯ

ЕЛЕКТРОННІ МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ
до вивчення навчальної дисципліни
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право

Електронне практичне видання

Укладач

Ніколаєва Майя Іванівна

В авторській редакції

Затвердж. авт. 30.08.2023. Шрифт Times New Roman.
Системні вимоги: операційна система сумісна з програмним
забезпеченням для читання файлів формату PDF.
Обсяг 1,1 МБ. Зам. № 2672.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39, e-mail: druk@onu.edu.ua